ЗМІСТ

Tamara Kortukova **2**

THE ENERGY POLICY OF THE EUROPEAN UNION IN THE CONDITIONS OF CURRENT CHALLENGES **2**

Волощенко-Вислобокова Ольга Миколаївна **13**

СУБ'ЄКТИ ЦЕРКОВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН **13**

ТА ЦЕРКОВНА ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ **13**

Львова Олена Леонідівна **25**

ТЕОРЕТИКО-АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ **25**

Тітко Ельвіра Валентинівна **31**

Мусієнко Кирило Олександрович, ... **31**

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ **31**

Братко Ірина Василівна **42**

Арбуз Аріна Валентинівна **42**

ПРАВОВА ПРИРОДА МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ **42**

Куриленко Карина Володимирівна **51**

РОЛЬ ТА МІСЦЕ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В СИСТЕМІ ПРАВА УКРАЇНИ **51**

Яким'юк Софія Миколаївна **58**

СВОБОДА ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ В ІНТЕРНЕТІ: ТЕНДЕНЦІЇ У РІШЕННЯХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ **58**

Касяненко Ілона Іванівна **66**

КОНСТИТУЦІЙНЕ ВИЗНАННЯ ВТРАТИ ТЕРИТОРІЙ ЯК ЗАГРОЗА ДЕРЖАВНОСТІ ТА ПРАВАМ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ **66**

Перкун Юлія Олександрівна **72**

ВИКЛИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В ЕПОХУ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ: ПІДХОДИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ **72**

ГОЛОС МОЛОДОГО ПРАВНИКА **79**

Богаш Ярослав **80**

МОЛОДЬ — РУШІЙНА СИЛА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ, ЦІННОСТІ, БАЧЕННЯ МАЙБУТНЬОГО **80**

Tamara Kortukova,
PhD, Associate professor, Department of International, Civil and Commercial Law,
Kyiv National University of Trade and Economics

THE ENERGY POLICY OF THE EUROPEAN UNION IN THE CONDITIONS OF CURRENT CHALLENGES

Introduction. Energy issues are critical from the outset European integration and remain relevant throughout the history of the functioning of the EU [1]. At the same time, energy as such and the EU energy policy is not only one of the most important issues in the economic policy of this supranational organization, but also a significant challenge for all its member countries [2]. Inter alia, the relevance of EU energy policy is due to the fact, that the energy factor is increasingly becoming an influential factor in relations between states.

At the same time, the EU energy policy is built in a complex global economic environment, the main characteristics of which are rising prices and competition for energy resources, accelerated depletion of energy reserves, non-transparency and non-competitiveness of energy markets, underinvestment in energy industries of exporting countries [3].

A special type of factors that have a significant impact on the condition of the energy sector are economic and political factors, such as global and local financial crises, political instability, wars, embargoes, various sanctions from the UN and other international organizations [4].

For example, due to the full-scale war launched by Russia in Ukraine on February 24, 2022, the EU is currently trying to rapidly reduce dependence on Russian fossil fuels by transitioning to alternative energy sources and joining efforts to develop a more sustainable energy system and strong energy union.

In addition, the EU is facing such challenges as increased demand for energy and the need to reduce the negative impact of the energy sector on the environment. That is why, the EU member states have come to understand that in order to solve these problems, concerted actions are required at the EU level. As X. Smirnova and M. Medvedieva mentioned, the EU law is the most comprehensive and integrated among all legal models of tackling the problem of energy-climate policy regulation and it may form the basis for enhanced future action at the global level [5].

In the 21st century, the problems of stable energy supply to the member states of the European Union have taken one of the priority places in the policy of integration association, which is due, on the one hand, to the depletion of the planet's resource base, and, on the other hand, to an increase in energy consumption. At the same time, the problem of stable provision of the economy with the required amount of energy resources with minimal risks takes a leading position in the internal political and foreign policy strategy of the EU.

Currently, the European energy legislation provides for a certain harmonization of changes in legislation in all energy sectors, such as electricity, coal, oil and gas, nuclear energy and the use of alternative energy sources, etc.

For instance, on the supranational level the European Commission carries out activities in the field of energy in a number of areas, inter alia, the EU Energy Strategy and the EU Energy Union; markets and consumers; import and security of energy supply; renewable energy; energy efficiency; oil, gas and coal; nuclear energy; energy infrastructure; international cooperation, new technologies and innovation; ensuring compliance with energy legislation.

However, it should be noted, that despite considerable attention to the EU energy policy, its features at the present stage are not fully researched. Moreover, the EU energy policy is still relevant nowadays due to the fact, that practice of energy regulation in the EU is constantly changing and new development plans for this sector are emerging.

Materials and Methods. Defining the components of the concepts and terms of EU legislation on energy policy requires the use of a number of general scientific methods, inter alia: synthesis, deduction, induction, abstraction, etc.

For example, the method of theoretical generalization was used to form one's own approach to understanding key concepts in the field of EU energy policy.

The method of content analysis was used in the study of the source base - regulations, treaties, concepts, directives and other documents governing EU energy policy. The method of content analysis not only allows to fully disclose the content of these documents, but also to identify the logic of their essence, sequence of tasks, unambiguous interpretations and other important parameters that can be used to characterize the EU legal framework in the energy sector.

The method of factor analysis was introduced to process and summarize the facts of practical implementation of EU legal policy in the energy sector in the member states of this European association. The historical-legal method was used to analyze the evolution of the legal regulation of EU energy policy.

Results and Discussion. The implementation of the idea of European integration began, inter alia, with the deepening of cooperation in lots of economic spheres, including the field of energy, in particular with the establishment of the European Coal and Steel Community in 1951 and the European Atomic Energy Agency in 1957.

At the same time, the energy policy of the European Union began to form at the turn of the 80s-90s of the twentieth century with the liberalization of electricity and gas markets, as well as the intention to create a single European energy market.

For the first time, the European Commission proclaimed a concept for large-scale reforms of electricity and gas markets in 1988. In justifying the need for these reforms, the European Commission noted that «a more integrated European energy market will help reduce energy costs ... and improve the cost structure and rationalize the production, transmission and distribution of energy». The Amsterdam Treaty, 1999 [6] defined energy policy as a factor in the sustainable development of society.

In addition, such legal acts as the Council Resolution of 1995 on the Green Paper on European Union Energy Policy [7] and the Council Resolution of 1996 on the White Paper on Energy Policy for the European Union [8] were important for a comprehensive understanding of the EU's energy objectives and targets.

For example, the 1997 White Paper [9] contained a Community strategy and action plan for renewable energy sources. The main objective of the White Paper

was to double the share of renewable energy sources in the EU's domestic energy consumption from 6% in 1997 to 12% in 2010.

The Green Paper of 2000 [10], was also an extensive document. It analyzed and assessed the situation in European energy, pointing to the growing need for energy. In order to counteract such trends, it is necessary to adequately stimulate supply and demand. This requires innovative, integrated action in two areas: monitoring the growth of energy demand associated with improving its efficiency; control of dependence in the field of energy supply, which is associated with the optimization of the structure of their sources.

Since the entry into force of the Lisbon Treaty, energy policy has come under the joint competence of the EU and the member states. In this sphere legislative acts are adopted in accordance with the usual legislative procedure, based on the exclusive legislative initiative of the Commission and the cooperation of two legislative institutions - the Council of Ministers and the European Parliament.

Section XXI «Energy» of the Treaty on the Functioning of the European Union [11] sets out the objectives of the Union's energy policies, namely: to ensure the functioning of the energy market; to ensure the security of energy supply in the Union; to promote energy efficiency and energy saving, as well as the development of new and renewable energy sources; promote the integration of energy networks. At the same time, EU energy policy is based on the principles of transparency, non-discrimination, environmental protection and social inclusion.

It should be noted, that legislation on the internal gas and electricity market in the European Union is formed within the so-called energy packages. Only in the late 1990s was the EU's First Energy Package adopted, in 2003 - the EU's Second Energy Package, in 2009 - the EU's Third Energy Package, and in 2019 - the EU's Fourth Energy Package.

The Clean Energy for all Europeans Package is the fourth and the latest update in the European energy policy framework, aiming to facilitate a clean energy transition and the implementation of the Energy Union strategy goals. It addresses five key dimensions: 1. Energy security, solidarity and trust; 2. Internal energy market; 3. Energy efficiency; 4. Decarbonization of the economy; 5. Research, innovation and competitiveness [12].

Energy security, solidarity and trust

Ensuring energy security is one of the key areas of activity of the European Union. Energy security is a strategy aimed at achieving energy independence in the region and ensuring the energy security of all members of the European Union.

The energy security of the European Union is associated with the limited reserves of resources, which are extremely unevenly distributed around the planet. Due to the lack of their own resources, the states of the European Union are forced

to import raw materials in large quantities. As a result, dependence on supplier countries increases, which is an immediate security threat. Thus, the European Union needs a unified and well-thought-out policy aimed at ensuring the energy security of the region.

Under energy security is understood the state of protection of the country from threats to reliable energy, including fuel, supply. The essence of energy security is to guarantee a continuous supply of energy resources at affordable prices [13].

Guaranteeing energy security means achieving a state of technically reliable, stable, economically efficient and environmentally balanced provision of energy resources to the needs of the economy and the population, as well as creating conditions for the formation and implementation of a policy to protect national interests in the energy sector [14].

At the same time, the definition of energy security is contextual and dynamic in nature. The scope of energy security has also expanded, with a growing emphasis on dimensions such as environmental sustainability and energy efficiency [15].

Many energy security concepts are based on the assertion that it consists of the following four elements: availability, accessibility, affordability, and acceptability [16].

The EU's energy security activities are based on the Energy Security Strategy [17], which was approved in May 2014, aimed at ensuring security of energy supplies and maintaining price stability.

Among other things, it should be noted that the key drivers of energy security for the EU are: completion of the internal energy market; diversification of supply sources; strengthening cooperation between states on gas transportation and storage; increase energy efficiency; reduction of harmful emissions into the atmosphere.

An important aspect is also the creation of a solidarity mechanism, according to which, in the event of a threat of interruption in the supply of hydrocarbons to some countries, the European Union will be able to assist them by promptly organizing alternative supplies from other countries and regions.

Internal energy market

The creation of a common EU energy market is a challenge which the governments of EU countries and EU institutions have to meet. The difficulties experienced so far in the scope of implementation of EU directives concerning the liberalization of energy market confirm that member states trying to reach the EU goals are simulteniously attempting to protect the interests of their own energy companies [18].

There are many good reasons why Europe has been so slow with the liberalization of its electricity sector. This market project aimed to open up national monopolies' territories to foreigners, which of course was a radical project that

inevitably triggered huge and fierce opposition. Second, there was no wave of disruptive technological innovation – unlike in the case of telecoms – to challenge the incumbent energy giants. Third, electricity is a difficult product to trade, as it requires hundreds of technical, legal and economic rules and standards to be agreed upon before it can become tradable. Electricity is, after all, not more than a coordinated flow of electrons inside the millions of metallic wires of a gigantic, interconnected network. Therefore, for decades electricity was considered to be a typical "anti-market" product, best suited to natural or franchised monopolies [19].

The creation of a single energy market was of particular relevance for the monopolized markets of the electric and gas industry, where national vertically integrated enterprises (often state-owned) dominated, which had a monopoly on the production, transportation and supply of energy to consumers, which led to the lack of competition with all the ensuing consequences [20].

For today, the EU internal energy market constitutes the integration of EU member states' gas and electricity markets into one single market based on the free movement of goods, services, capital and persons. It aims to create free and fair competition in the energy sector, in which consumers (both industrial and household) can freely choose their supplier, and suppliers can provide gas and electricity without any restrictions across borders [21].

An institutional structure of the internal electricity market has been created in the EU, which includes national and regional regulators, an Agency for cooperation of energy regulators, Coordinating and advisory bodies and other state and public organizations with mixed competence.

The Agency for the Cooperation of Energy Regulators was established in 2010 in accordance with Regulation 713/2009 [22]. The Agency for the Cooperation of Energy Regulators has been fully operational since 2011. The role of The Agency for the Cooperation of Energy Regulators is to coordinate the work of national regulatory bodies, participate in the creation of rules for the use of energy grids, make decisions on the timing and conditions for ensuring access and ensure the security of cross-border infrastructure, advise on various issues related to energy and institutional structures, monitor developments in the European energy sector, etc. In 2019 the activity of the Agency for the Cooperation of Energy Regulators was strengthened and new legal basis was adopted, inter alia, Regulation 2019/942 [23].

Cooperation of national regulators of the EU electricity market is carried out within the framework of the Council of European Energy Regulators, established in 2000. The Council acts to protect consumer interests and promote the creation of a single, competitive, efficient and sustainable internal energy market.

An important component of the regulatory apparatus of the EU electric power market is the European Network of Transmission System Operators for Electricity,

which ensures the interaction of system operators at the national and regional level. Its main task is the operation, management and development of the transmission network.

In general, the energy policy within the EU contributes to the further rapprochement of countries and regions and the deepening of integration, but the further fate of this direction already within the framework of the Energy Union will depend on the ability to find a balance between national and European interests.

Energy efficiency

Improved energy efficiency, including the efficient production, distribution and use of electricity, is central for climate change mitigation and to improve security of supply [24]. At the same time, improving energy efficiency can reduce the consumption of energy resources, while ensuring economic growth and meeting the needs of citizens, as well as increases the competitiveness of the economy.

The European energy policy in the field of energy efficiency includes measures established within the framework of the adopted EU strategies, namely: the Strategy for Energy and Climate - 2030, which envisages an increase in energy efficiency of at least 27% by 2030; «Clean energy for all Europeans», which implies rational energy consumption through improved energy efficiency.

It should be noted, that the EU has adopted a number of directives and regulations in the field of energy efficiency, among which are: Directive 2010/31/EC on the energy performance of buildings [25], Directive 2012/27/EC on energy efficiency [26], Directives 2009/28/EC and 2018/2001 on the dissemination of energy from renewable sources [27], Directive 2009/125/EC on ecodesign requirements [28], Regulation 2017/1369 on energy labeling [29].

Directive 2010/31/EC on the energy performance of buildings stipulates that from 2021 all buildings under construction must be «zero energy», that is, produce all the energy required to operate the building. And all government agencies by 2019 should be located in buildings with «zero energy consumption». Member countries should establish national building certification systems; such certification will be required for buildings with a total area of more than 500 sq. m. The directive established detailed standards for heating, air conditioning, ventilation, lighting, etc., and provided a number of mechanisms to promote energy conservation and control over the use of buildings. When renovating existing buildings, they must be refurbished according to these standards.

The basic document in the field of energy efficiency is Directive 2012/27/ЄС, which sets minimum requirements for energy efficiency. This was the first document that provided for an integrated approach to energy conservation policy at all stages of energy production, transformation and consumption. Until that time, only documents on certain aspects of energy efficiency existed in the EU.

For example, it requires Member States to adopt National Energy Efficiency Plans and update them every three years. In Art. 8 contains provisions on energy audit and energy management systems. The issue of energy efficiency in the context of heating or air conditioning is devoted to Art. 14, which provides for maximum use of national cogeneration opportunities. Article 15 obliges Member States to ensure that energy efficiency requirements are taken into account by national regulatory authorities when deciding on the operation of gas and electricity infrastructure.

Directives 2009/28/EC and 2018/2001 on the dissemination of energy from renewable sources establish binding government targets to achieve the total share of renewable energy from energy consumption in general and the share of renewable energy in the transport sector. These Directives prescribe an increase in the share of renewable energy sources by 10% of the total primary energy consumption.

Directive 2009/125/EC on ecodesign establishes a legal framework for EU ecodesign requirements for energy-using products in order to ensure the free movement of these products in the domestic market. In order to certify that a product complies with the requirements of this Directive, the manufacturer must mark the product with the letters «CE».

Regulation 2017/1369 for energy labelling sets criteria for energy labeling. Thus, the European Union introduces a significantly updated system of energy efficiency classes, which is reflected on the corresponding energy efficiency labels and in the best way informs the consumer about the energy efficiency of products. On the label, the equipment is divided into different efficiency classes from A to G, where class A+++ is the most energy efficient and G is the least efficient.

Decarbonization of the economy.

Compliance with environmental protection requirements is identified with the exclusion or minimization of the negative impact of energy on the environment and living conditions of society. That is why, over the past decades, there has been a trend in the EU energy policy towards a systematic increase in decarbonization, the main directions of which are to reduce greenhouse gas emissions and increase the share of renewable energy sources.

In recent years, the energy balance of the European Union has undergone significant changes, in particular in 2020 the share of coal and nuclear generation, compared to 2015, decreased by 20% and 10%, respectively. At the same time, the share of electricity produced from natural gas decreased insignificantly, by only 4%. Instead, the share of energy production from alternative sources increased, which led to a decrease in the carbon intensity of electricity production from 317 grams to 226 CO2/kWh. Thus, electricity in European countries has become 30% cleaner than

in 2015. All this testifies to the inevitability of the European Union's energy transition policy [30].

Since the adoption of the first EU climate and energy legislation in 2009, setting a series of relevant targets and the necessary binding mechanisms to achieve these indicators, the EU has come a long way in developing this area of energy policy.

An important stage in the development of this area was the adoption of the fundamental document in the field of long-term economic development of the EU in December 2019 «A European Green Deal» [31], which aims to decarbonize the energy sector and turn Europe by 2050 into the first «climate neutral» continent. Its goal is to halve carbon dioxide emissions by 2030 and complete decarbonization (zero CO2 emissions) by 2050.

In particular, it is planned to pay special attention to industries that have a strong impact on carbon dioxide emissions, such as metallurgy, cement and textile production. The steel industry is expected to be fully prepared for the use of hydrogen in 2030, having launched a 20-year investment cycle by that time.

Thus, taking into account the increasing tendency for decarbonization of the energy sector, it should be noted that, in fact, at the moment, energy sustainability is coming to the fore in the EU energy policy. On the one hand, the focus on decarbonization aims to achieve a reduction in the rate of global warming by reducing greenhouse gas emissions. However, on the other hand, the course towards decarbonization of the economy also affects the long-term prospect of reducing dependence on imports of fossil energy resources (including natural gas) by increasing the local energy potential of the EU through the development of renewable energy sources and other climate-neutral energy sources, including hydrogen, synthetic gases, biofuels, etc. This approach is implemented through government subsidies for the renewable energy sector, policies to reduce investment in fossil fuels, and through appropriate regulation that creates additional administrative and financial barriers to the development of hydrocarbon energy.

As part of this plan, the EU's emissions trading conditions are being tightened: the fourth phase of the European Emissions Trading System involves the phasing out of free carbon dioxide emission credits.

The European Commission proposes also to introduce measures of carbon protection of EU producers through the carbon border adjustment mechanism. The European Commission justifies the need for such measures not only to protect the interests of EU producers, but also the need to minimize the risk of increasing global greenhouse gas emissions due to the so-called «carbon leakage» effect [32].

Research, innovation and competitiveness

Today, innovation is the path to competitiveness and national progress. In addition, innovation is important to address global challenges such as climate change

and sustainable development. Thus, the European Union is today the main initiator of the formation and implementation of innovative strategies for sustainable development, not only for EU member states, but also for other countries on the European continent. Innovative strategies focus on priorities such as building an open and competitive economy, reducing CO2 emissions, sustainable management of natural resources, nuclear safety, developing a system of safe technologies in the energy sector, increasing the use of renewable energy sources and clean energy.

Conclusion. The problem of EU energy policy is complex and requires the combined efforts of all European countries to ensure a reliable and sustainable energy supply. However, the EU is one of the world's first economic blocs, which has developed and is quite successful in implementing a common energy strategy.

The objectives of EU energy policy include improving competitiveness, security of energy supply and protecting the environment. EU acquis in the energy sector include rules and policies, especially with regard to energy security, solidarity and trust, internal energy market, energy efficiency, decarbonization of the economy, research, innovation and competitiveness, etc.

It should be noted that the European energy policy of recent decades has traditionally been focused on the development of renewable energy sources, reducing the dependence of the European Union on imports of hydrocarbons and reducing greenhouse gas emissions.

One of the biggest problems of the EU's common energy policy is the EU's dependence on imported energy. The situation has deepened since the Russian Federation's full-scale invasion into Ukraine on February 24, 2022. That is why the European Union should switch to the use of alternative energy sources and join efforts to develop a more sustainable energy system and achieve a strong energy union.

There is a need to increase investment in the power grids and interconnections of the national energy systems of the member states. It is due to such investments that a single pan-European energy network can be created, as well as diversified sources of energy resources.

There is also a need to unify the energy legislation of the European Union. The EU energy policy today is not sufficiently harmonized. For example, the European Union does not have a significant impact on strategic issues related to energy imports to the EU. That is why, the energy sector should be harmonized at the supranational level. In addition, the external dimension of the EU's energy policy should be strengthened.

References:

1. Ishkov S. Peculiarities of the current stage of evolution and main directions of energy policy of the European Union. *Economics, organization and management of the enterprise*. №2. 2012. P. 207-210.
2. Hajiyev, N.; Smol ˛ag, K.; Abbasov, A.; Prasolov, V. Energy War Strategies: The 21st Century Experience. *Energies*. № 13. 2020. 15 p.
3. Kobylyanska L. Peculiarities of formation of the common energy policy of the countries of the European Union. *Mykolayiv National University named after V.O. Sukhomlinsky.* №1. 2014. P. 16-21.
4. Plakhotnyuk N., Ikonnikova N. European energy market and prospects of Ukraine. Social Legal Studios. 2018. Issue 1. P 128-134.
5. Medvedieva M., Smirnova K., "Climate and energy governance at a crossroad: global, regional and national dimensions". *Electrotehnica, Electronica, Automatica (EEA)*. № 1. 2019. P. 101-114.
6. Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts, 1999 URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:11997D/TXT.
7. Council Resolution on the Green Paper For a European Union Energy Policy, 1995 URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31995Y1207%2803%29.
8. Council Resolution on the White Paper 'An energy policy for the European Union', 1996 URL: https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/b6d2c6ee-0533-42eb-864d-14ca9efa2b63/language-en.
9. Communication from the Commission - Energy for the future: renewable sources of energy - White Paper for a Community strategy and action plan, 1997 URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A51997DC0599.
10. Green Paper - Towards a European strategy for the security of energy supply, 2000 URL: https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/0ef8d03f-7c54-41b6-ab89-6b93e61fd37c/language-en.
11. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union, 2007 URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT.
12. Clean Energy Package URL: https://extranet.acer.europa.eu/en/Electricity/CLEAN_ENERGY_PACKAGE/Pages/Default.aspx.
13. IEA: What is energy security?: http://www.iea.org/topics/ energysecurity/subtopics/whatisenergysecurity/.
14. Pavlenko I. Evaluation of the European Union countries energy reliability. *Economics and organization of management*. №1. 2020. P. 28-38.
15. Zajączkowska M. The Energy Union and European Union energy security. *Ekonomia i prawo.* №3. 2018. P. 319–328.
16. Cherp A., Jewell J. The concept of energy security: Beyond the four As. *Energy Policy*. № 75. 2014, P. 415-421.
17. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council European Energy Security Strategy, URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A52014DC0330.
18. Mariusz R. Challenges and opportunities of the common EU energy market. *Europe in the time of crisis*. 2014. P.159-168.
19. Glachant, J., Ruester S. "The EU internal electricity market: Done forever?" *Utilities Policy. №* 31. 2014. P. 221-228.
20. Dralle T. Ownership Unbundling and Related Measures in the EU Energy Sector: Foundations, the Impact of WTO Law and Investment Protection. Dresden. *Springer International Publishing AG*. 2018. 373 p.
21. Primova R. The EU Internal Energy Market and Decarbonization. In: Dupont C., Oberthür S. (eds) Decarbonization in the European Union. Energy, Climate and the Environment. *Palgrave Macmillan, London*. 2015. P. 25-45.

22. Regulation (EC) No 713/2009 of the European Parliament and of the Council establishing an Agency for the Cooperation of Energy Regulators, 2009 URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2009/713/oj.
23. Regulation (EU) 2019/942 of the European Parliament and of the Council establishing a European Union Agency for the Cooperation of Energy Regulators, 2019 URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32019R0942.
24. Power Statistics and Trends: The five dimensions of the Energy Union. 2015 URL: https://cdn.eurelectric.org/media/1992/power-statistics-and-trends-the-five-dimentions-of-the-energy-union-lr-2015-030-0641-01-e-h-8178BC04.pdf.
25. Directive 2010/31/EU of the European Parliament and of the Council on the energy performance of buildings, 2010 URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32010L0031.
26. Directive 2012/27/EU of the European Parliament and of the Council on energy efficiency, 2012 URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32012L0027.
27. Directive (EU) 2018/2001 of the European Parliament and of the Council on the promotion of the use of energy from renewable sources (Text with EEA relevance.), 2018 URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2018.328.01.0082.01.ENG.
28. Directive 2009/125/EC of the European Parliament and of the Council establishing a framework for the setting of ecodesign requirements for energy-related products (Text with EEA relevance), 2009 URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A32009L0125.
29. Regulation (EU) 2017/1369 of the European Parliament and of the Council setting a framework for energy labelling and repealing Directive 2010/30/EU (Text with EEA relevance.), 2017 URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2017/1369/oj.
30. Bilyavsky M. Ukraine and the global policy of decarbonization. URL: https://razumkov.energy/meny/research/ua-energy-transition-research.html.
31. A European Green Deal, 2019 URL: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en.
32. Proposal for a Directive. EU Green Deal (carbon border adjustment mechanism) URL: https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-yoursay/initiatives/12228-Carbon-Border-Adjustment-Mechanism.

ВОЛОЩЕНКО-ВІСЛОБОКОВА Ольга Миколаївна,
кандидат юридичних наук, ПП «Архівні інформаційні системи»

СУБ'ЄКТИ ЦЕРКОВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН ТА ЦЕРКОВНА ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ

На сучасному етапі розвитку правової науки окремої уваги заслуговує визначення правових понять, категорій та інститутів такої специфічної системи права, як право релігійне, зокрема, право канонічне або церковне, яке, як вважається є, по-перше, найбільш розвиненим серед інших систем релігійного права, й, по-друге, таким, що найбільше вплинуло на розвиток права більшості європейських країн, в яких християнська церква діяла як впливова та важлива не тільки як суспільна, скільки політична інституція, завдяки чому мала можливість сформувати власну систему норм та правил, обов'язкових для виконання громадянами держав, в яких мала статус офіційної. Незважаючи на втрату офіційного статусу, відокремлення від держави у новітній період, церква та церковне право все ж продовжували розвиватись, виникали нові правові категорії, а отже, постала потреба визначення їх змісту відповідно до сучасного стану розвитку правової науки.

Питання, пов'язані з категорією правосуб'єктність у церковних правовідносинах досліджувались у науковій літературі такими сучасними вітчизняними вченими, як Оборотов І.Г., Лубський В.І., Лагодич М., Цвєткова Ю.В., Місевич С.В., Мацелюх І.А., Лук'янов Д.В., Вар'яс М., Барчук І.В. Оскільки визначення цих категорій перебуває у заємозв'язку з відповідними поняттями та термінами, розробленими сучасною теорією права, зміст яких розкрито у роботах таких сучасних вітчизняних правознавців, як Скакун О.Ф., Крестовська Н.М., Оніщенко Н.М., Зайчук О.В., Музика А.А., Ромашов Р.А., то при написанні цієї статті були враховані напрацювання зазначених авторів.

Метою цієї статті є комплексний аналіз та визначення змісту таких категорій, як суб'єкти церковних правовідносин та церковна правосуб'єктність з врахуванням сучасного рівня розвитку правової науки та юридичної термінології.

Методологію статті утворює комплекс таких методів, як формально-юридичний, який забезпечив пізнання категорій з позицій та в межах поняття права, виявлення та описання ознак досліджуваних категорій за допомогою правових характеристик. Діалектичний метод дозволив отримати повне та об'єктивне уявлення про категорії суб'єкти церковних правовідносин та церковна правосуб'єктність у межах розуміння їх історичної зумовленості, зв'язку з розвитком церковних відносин, культурою, світоглядом суспільства. Порівняльний метод, аналізу та синтезу покладені в основу пошуку зв'язків

між змістом досліджуваних категорій у церковних та державних (світських) правовідносинах та церковних правовідносинах православ'я та католицизму. Метод синтетичної методології надав можливість використати переваги різних підходів для загальної синтезації понять суб'єкти церковних правовідносин та церковна правосуб'єктність.

Якщо визначати суб'єктів церковних правовідносин, дотримуючись понять та категорій, розроблених сучасною теоретико-правовою наукою, варто спиратись на дефініцію, яку дає відома вітчизняна теоретик права Скакун О.Ф.: «суб'єкти правовідносин – це індивідуальні чи колективні суб'єкти права, які використовують свою правосуб'єктність у конкретних правовідносинах, виступаючи реалізаторами суб'єктивних юридичних прав і обов'язків, повноважень і юридичної відповідальності. Поняття правосуб'єктність означає передбачену нормами права здатність особи бути носієм прав і обов'язків, здійснювати їх від свого імені та нести юридичну відповідальність за свої дії» [1; 90].

Відповідно, якщо застосувати такий підхід до зазначених категорій у церковному праві, то в ньому можна виокремити таких суб'єктів права, як, по-перше, індивідуальні. До цих суб'єктів можна віднести християн – мирян, духовенство, ченців. По-друге, до окремої групи суб'єктів можна віднести органи церковного управління: вищі (собори, синод, тощо) та місцеві (єпархіальні збори, парафіяльні збори, тощо). По-третє, можна виділити таких суб'єктів, які в церковно-правовій літературі мають назву церква та її структурні одиниці. До них відносять митрополію, єпархію, парафію – у Православній церкви; та патріархат, вікаріат, префектуру, дієцезію – у Католицькій церкви. По-четверте, окрему групу суб'єктів утворюють об'єднання, спільноти віруючих: товариства, фонди, громади. Спеціальним індивідуальним суб'єктом є посадова особа. За церковним правом нею є Патріарх, Римський Папа, єпархіальний архієрей.

У сучасній науковій та навчальній літературі з теорії права правосуб'єктність визначається як самостійна правова категорія, змістом якої є передбачена нормами права здатність особи бути носієм прав і обов'язків, здійснювати їх від свого імені та нести юридичну відповідальність за свої дії [2]. Правосуб'єктність є передумовою виникнення правовідносин, являє собою сукупність правоздатності, дієздатності та деліктоздатності. Подібно до наведеної дефініції, правосуб'єктність у церковно-правовій сфері може бути визначена як здатність особи (фізичної та юридичної) бути носієм прав і обов'язків, здійснювати їх від свого імені та нести відповідальність за свої дії.

У церковному праві поняття фізичної особи та християнина збігаються. Католицький каноніст Джероза Л. зазначає, що в очах канонічного права є три

стани, рівні між собою: миряни, священнослужителі і ченці, але “кожному з них властиве власне покликання і перелік специфічних прав і обов’язків [3, 172]”.

Обсяг правосуб'єктності у кожного суб'єкта церковних правовідносин різний. Для індивідуальних суб'єктів він в основному залежить від певного віку та відсутності психологічних дефектів. Складовими правосуб’єктності суб'єктів церковних правовідносин також можна визначити правоздатність, дієздатність, деліктоздатність, хоча це чітко й не встановлене церковним правом.

Зокрема, правоздатністю суб’єкта церковного права – фізичної особи – можна назвати передбачену нормами церковного права здатність (можливість) християнина (мирянина, священника чи монаха) мати суб'єктивні права і виконувати суб'єктивні обов'язки. Правоздатність виникає з моменту хрещення, тобто вступу до церкви, який також є можливим через обряд приєднання, якого вимагають й Православна, й Католицька церкви для осіб, які вже пройшли обряд хрещення у інших християнських церквах. Такий обряд включає обов’язкове відречення від попереднього віросповідання. У Православній церкві це, наприклад, встановлює 95-те правило Трулльського собору та доповнення до нього. Хрещення надає всім рівні права, незалежно від статі, національності, походження, майнового стану, місця проживання, належності до органів управління та ін. Втрата церковної правоздатності відбувається у зв’язку зі смертю особи або відлученням від церкви чи відпадінням від неї [4; 112-117]. На правоздатність християнина, на відміну від дієздатності, не впливають вік, психічний та фізичний стан. Обмеження правоздатності християнина є можливим, подібно до обмеження цивільної правоздатності, внаслідок покарання, яке виявляється у позбавлені правоздатності не в цілому, а лише здатності мати деякі права — проходити певні обряди, бути залученим до церковного життя. Наприклад, за правилами Православної церкви, вчинення християнином навмисного вбивства карається забороною проходити церковні обряди протягом 20 років. Ненавмисне вбивство під час військового конфлікту вважається вчиненим з крайньої необхідності, а тому покарання за нього є м’якшим, ніж за ненавмисне вбивство – три роки відлучення від таїнств (13 правило Василя Великого) [5, 45]. За Кодексом канонічного права Католицької церкви заборона проходити таїнства як вид покарання зазначено у канонах 1331 та 1332 [10].

Церковна правоздатність фізичних осіб може бути загальною (у мирян) і спеціальною (у кліриків та монахів).

Як справедливо зазначає сучасний вітчизняний дослідник канонічно-правових питань Оборотов І.Г., «спеціальна канонічна правоздатність

набувається для кліриків з моменту їх хіротонії (для дияконів, ієреїв та єпископів), хіротесії (для іподияконів, читців, півчих тощо) або постригу (для ченців та чорниць). Втрата спеціальної канонічної правоздатності відбувається у зв'язку зі смертю або виверженням із священного чину внаслідок накладення покарання за вчинення канонічного правопорушення – обидві підстави є безумовними, оскільки священний сан, за 3-м правилом Василя Великого, не повертається, якщо його було знято. Є й тимчасове обмеження правоздатності у вигляді заборони священнодійства» [6; 217-226]. Подібні норми щодо католицького духовенства встановлені канонами 290-293 Кодексу канонічного права. Для православних ченців втрата спеціальної канонічної правоздатності відбувається, як й для духовенства, лише у зв'язку зі смертю або відлученням від церкви за вчинення канонічного правопорушення, тоді як у Католицькій церкви передбачена можливість для особи зняття обов’язків ченця за наявності поважних причин та одержання відповідного дозволу від Апостольського Престолу (канони 686-704).

Категорію *дієздатність* сучасна теорія права визначає як здатність суб'єкта права (громадянина чи організації) набувати і здійснювати своїми діями юридичні права та породжувати для себе юридичні обов’язки [7; 207-208]. Відповідно, *церковною дієздатністю* можна назвати передбачену нормами церковного права здатність суб’єкта (християнина або об’єднання християн) самостійно, своїми усвідомленими діями здійснювати (використовувати і виконувати) суб'єктивні права та обов'язки.

Формальними критеріями дієздатності у сучасному вітчизняному праві визнаються: 1) досягнення 18-річного віку; 2) вступ у шлюб до досягнення офіційного повноліття [8; 583-584]. Дієздатність християнина, подібно до права держави, буде залежати від віку, фізичного стану особи, а також інших особистих якостей людини, що з'являються у неї в міру розумового, фізичного, соціального розвитку. Дієздатність визнається лише за правоздатними суб'єктами. Зміст (обсяг) дієздатності християнина та момент її виникнення зумовлюються церковною традицією. Зокрема, шлюбне церковне право Католицької та православних церков встановлює вік укладання церковного шлюбу, беручи до уваги закони тієї держави, на території якої діє церква. Це встановлюють норми внутрішнього церковного законодавства кожної Православної церкви та канон 1072 Кодексу канонічного права Католицької церкви. Варто згадати, що збірники правил, приписів, канонів та цивільних законів щодо церкви доби середньовіччя, авторитет яких тривалий час визнавала Православна церква Московського Патріархату, встановлювали мінімальний вік укладання шлюбу для осіб жіночої статі 12 років, для чоловічої – 14 років (відповідно до збірника “Прохірон”, створеного за

наказом візантійського імператора Василя Македонянина (879 р.). Для підготовки до чернечого життя канони православної церкви встановлюють мінімальний вік 10 років (40-е правило Трулльського Собору), а для виголошення самих чернечих обітниць – 17 років (18 правило Василя Великого) [9]. За чинними нормами Кодексу канонічного права Католицької церкви, не допускаються до вступу у чернече життя особи, молодші 17 років (Канон 643), хоча повнолітніми, повністю дієздатними визнаються особи, що досягли 18 років (Канон 97, 98) [10]. Щодо вчинення деяких дій, посвячення у сан та заняття певних церковних посад, церковне право встановлює вимоги більш зрілого віку (14 та 15 правило Трулльського собору). Отже, можна стверджувати, що повна дієздатність за церковним правом настає з моменту громадянського повноліття.

Дієздатність духовенства та ченців за обсягом суб'єктивних прав та обов'язків можна визначити як *спеціальну* – обумовлену спеціальним правовим статусом суб'єкта [11; 144]. Володіння такою спеціальною дієздатністю є наслідком їх спеціальної правоздатності та наявності спеціальних повноважень, наданих компетентними церковними органами на здійснення конкретних функціональних повноважень. Так, для духовенства спеціальна дієздатність передбачає, у православ'ї, заборону єпископам вступати у шлюб або перебувати у шлюбних відносинах, що встановлює вимога дотримання цнотливості після посвячення (хіротонії) (12-е правило Трулльського собору). Перед посвяченням, якщо така особа перебувала у шлюбі, вона зобов'язана припинити його. У Римо-Католицькій церкви обмеження права укладати шлюб, перебувати у подружніх зносинах, тобто обов'язок цнотливості, має виконуватись всіма кліриками, а не лише єпископами (канон 277). Щодо дотримання цього обов'язку духовенством Греко-Католицької церкви, збережено дію 12-го правила Трулльського собору (канон 373 Кодексу Канонів Східних Церков). Спеціальна дієздатність духовенства також передбачає заборону балотуватись та бути обраними до складу законодавчих, судових органів державної влади, брати участь в роботі органів державного управління (Апостольське правило 6, 81; канони 278, 285), за виключенням випадків виконання представницьких функцій у складі цих органів для забезпечення інтересів церкви за умови надання нею таких повноважень. Крім того, клірикам заборонено брати участь у складі політичних партій та профспілок, виконувати військовий обов'язок (11-е правило Двукратного собору; 7-е правило Халкідонського собору; канон 287, 289). Якщо законодавство держави, на території якої діє церква, встановлює можливість проходження альтернативної служби особами, релігійні переконання яких не дозволяють виконувати військовий обов'язок, церковні

норми приписують скористатись цим. Проте, у випадку проведення мобілізації та (або) введення воєнного стану, необхідності збройного захисту від зовнішньої агресії, клірики мають підпорядковуватись внесеним змінам у державні законодавчі приписи, хоча, переважно, їх діяльність у складі військових частин полягає у виконані ними обов'язків військових священників – капеланів [12] [13]. В Православній церкві такі норми, переважно, містяться у внутрішньому церковному законодавстві, в Католицькій церкви – врегульовані канонами 289, 569. Поєднувати обов'язки священника канонічні правила забороняють з банківською діяльністю (4 правило Лаодикійського собору), торгівельною діяльністю, особливо торгівлею алкогольними напоями (18 правило Карфагенського собору; 9 правило Трулльського собору), а також виступати поручителем у приватних справах, займатись підприємницькою діяльністю (3-е правило Халкідонського собору – для православних церков), відвідувати та брати участь у розважальних заходах, особливо азартних іграх (24 правило Трулльського собору). Подібний обсяг спеціальної дієздатності для кліриків Католицької церкви встановлено канонами 285, 286.

Дієздатність осіб, що виголосили чернечі обітниці, теж можна визначити, як спеціальну. Церковні норми встановлюють для них, по-перше, заборону вступати у майнові та шлюбно-сімейні правовідносини, оскільки спосіб чернечого життя зобов'язує відмовитись від власності (обітниця бідності), вільного волевиявлення у переважній більшості його проявів (обітниця послуху) та від статевого життя (обітниця цнотливості), а отже, від шлюбних відносин (6 правило Двукратного собору; канон 1088). Заборонено ченцям звершувати церковні таїнства (звісно, у випадку відсутності ще й священницького сану), бути хрещеними батьками, опікунами чи піклувальниками, повіреними у справах щодо розпорядження майном не за дорученням керівництва монастиря (3 та 4 правило Халкідонського собору). По-друге, канонічні правила встановлюють обмеження для ченців у виконанні військового обов'язку, здійсненні управлінських повноважень в органах державної влади (6, 20, 81, 83 Апостольські правила; 3, 16 IV Вселенського собору; 21 правило Трулльського собору; 10 правило VII Вселенського собору; 16 Карфагенського собору; 11 правило Двукратного собору). Отже, маючи намір стати ченцем, особа має здійснити необхідні правочини щодо розпорядження майном, припинити шлюб, передати опіку та піклування іншим особам, звільнитись з державної чи військової служби. В Католицькій церкви дії щодо майна осіб, які мають намір стати ченцями, врегульовано каноном 668.

Дієздатність мирян є загальною. Це передбачає, що особа самостійно може реалізувати основні суб'єктивні права та обов'язки, здійснення яких не

ставиться в залежність від спеціального правового статусу. Як виключення, за надзвичайних обставин, миряни можуть виконати обов'язок священника, зокрема, провести хрещення, проте, завершити таке таїнство має все-таки священник за першої можливості.

Хоча у церковному праві немає чітко визначеної правової категорії *абсолютної недієздатності*, але за обсягом елементів можна визначати, що церковною владою абсолютно недієздатною може бути визнана повнолітня особа внаслідок психічної хвороби. За відсутності здатності усвідомлювати свої дії і керувати ними, за церковними нормами, особи не можуть укладати шлюб. В цьому випадку церковні правила Православної церкви приписують керуватись нормами шлюбно-сімейного права тієї держави, на території якої діє церква [14; 36]. В Католицькій церкви таку норму встановлює канон 1095. Також зазначені особи не можуть бути посвячені (79-е Апостольське правило – у Православній церкві; пар.1 канону 241 – в Католицькій церкві), виголошувати чернечі обітниці (40-е правило Трулльського собору – у православних; канон 689 Кодексу канонічного права Католицької церкви).

В інших випадках відсутність у дітей і психічно хворих власної дієздатності заміняється дієздатністю інших, спеціально визначених осіб — батьків, опікунів або піклувальників. Замість правоздатної, але недієздатної особи за церковним правом може виступати її законний представник.

Ще однією складовою правосуб'єктності сучасне право визначає *деліктоздатність*, передбачену нормами права здатність особи нести юридичну відповідальність за вчинення протиправних дій [15; 145]. У теорії права з категорію деліктоздатність пов'язане поняття осудності, тобто здатності фізичної особи під час здійснення суспільно-небезпечного діяння усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними [16; 372]. У церковному праві також присутнє поняття здатності нести відповідальність за вчинення дій, що порушують церковні канони, норми, правила, а також поняття осудності. Так, за Кодексом канонічного права Католицької церкви, неосудними є особи, які "зазвичай не в змозі користуватися здоровим глуздом" або з інших, визначених канонами причин, були нездатні усвідомлювати свої дії під час скоєння злочину (канони 1322-1325). Віком настання церковно-правової відповідальності визначено 16 років (Канон 1323). Канони, якими керуються православні церкви не містять деталізації понять деліктоздатності та осудності. Лише у тлумаченнях Отців церкви, які також є джерелом канонічного права, зокрема, у тлумаченнях Іоанна Златоуста, зазначено, що "одержимий / божевільний" не відповідальний за свої слова і вчинки, й не слід ототожнювати одержимого (божевільного) з його божевіллям, дивитись на

них як на винних, судити їх: “Бог турбується … про кожну людину зокрема..., про... біснуватих, які… збережені великим піклуванням” [17].

Щодо категорії правосуб’єктності юридичних осіб за церковним правом, то розглядаючи її з точки зору сучасної теорії права, зазначимо, що вона, «*правосуб’єктність юридичних осіб (колективних суб’єктів правовідносин)* визначається як правоздатність, дієздатність та деліктоздатність державних і недержавних організацій: державних органів, державних підприємств і установ, громадських об'єднань, господарських товариств (корпорацій), комерційних організацій, підприємств, релігійних організацій та ін.» [18]. За аналогією можна визначити, що *церковною правосуб’єктністю юридичних осіб (колективних суб’єктів правовідносин)* є правоздатність, дієздатність та деліктоздатність церковних організацій та об’єднань християн: церковних органів (колегіальних та неколегіальних), чернечих об’єднань, клерикальних об’єднань, об’єднань мирян, тощо. У церковних органів та об’єднань – суб'єктів права – як правило, немає розриву між правоздатністю і дієздатністю. Правоздатність, дієздатність і деліктоздатність юридичної особи у церкві виникають одночасно. За Кодексом Канонічного права Католицької церкви, набуття такої правосуб'єктності юридичною особою встановлюється особливим документом (декретом), виданим повноважною владою (Канон 116). Згаданий Кодекс також розрізняє публічні об'єднання (передусім, це суб’єкти владних повноважень) та приватні об’єднання (об’єдання вірян, які для отримання статусу юридичної особи мають подати на затвердження до вищої церковної влади статут та отримати від цієї влади правовстановлюючий документ – декрет) (Канон 322).

Можна стверджувати, що правоздатність юридичних осіб церковного права також може бути *загальною* та *спеціальною*. *Загальна правоздатність* передбачає можливість наявності певних прав та обов'язків, сумісних з сутністю суб'єкта. Таку правоздатність у церкві мають церковні юридичні особи, якими є об'єднання, організації, що мають відокремлене майно, можуть від свого імені набувати майнові та особисті немайнові права і нести обов'язки, бути позивачем і відповідачем у церковному та державному суді. Наприклад, юридичними особами в Католицькій церкви є церкви свого права, зокрема, Східні Католицькі церкви - двадцять три східно-християнські sui iuris (автономні) окремі церкви Католицької церкви, серед яких Українська Греко-Католицька церква, а також провінції, єпархії, екзархії та інші інститути (канон 920). У Православній церкви юридичними особами є церковні утворення, такі як митрополія, парафія, монастир, духовний навчальний заклад, товариство, асоціація, тощо. Згідно з положеннями Статуту Православній Церкві України, юридичними особами є Митрополія (п.7

розд.6), управління єпархії (п.4 розд.7), парафія (п.2 розд.8), монастир (п.8 розд.9), тощо [20].

В сучасній юридичні літературі зустрічаємо точку зору, згідно з якою «спеціальна правоздатність юридичної особи означає наявність у суб'єкта прав та обов'язків згідно з цілями, зазначеними в її установчих документах. Діяльність юридичних осіб зі спеціальною правоздатністю визначається цілями і завданням, які зафіксовані у відповідних статутах і положеннях, та виникає в момент утворення тієї чи іншої організації і припиняється разом з її ліквідацією»[19, 304]. Відповідно до цього твердження можна визначити, що юридичними особами зі спеціальною правоздатністю у церкві можуть бути монастирі, духовні заклади освіти, церковні братства, у статутах яких встановлюються спеціальні цілі та завдання їх діяльності.

Правосуб'єктність юридичної особи церковного права може бути обмежена лише за рішенням повноважної церковної влади. Припиняється правоздатність і дієздатність юридичних осіб одночасно — з моменту припинення юридичної особи, якщо повноважна влада законно ліквідує (скасовує) її або якщо вона не діє протягом ста років. Приватна юридична особа, крім того, “припиняє своє існування” якщо, відповідно до статуту, буде розпущено саме об'єднання, або ж, якщо за рішенням повноважної влади, саме об’єднання припинить існувати відповідно до статуту (канон 120). Православні церкви загалом дотримується такого ж порядку надання та припинення повноважень юридичних осіб, встановлюючи цей порядок у своїх внутрішніх церковних документах. Наприклад, згідно з Статутом ПЦУ, вирішення питання про відкриття та припинення монастиря належить Священному Синоду (п.5 та п.38 розд.9), закладів вищої духовної освіти – Київській Митрополії ПЦУ (п.3 розд.10), а припинення або ліквідація – Священному Синоду (п.37 розд.10), заснування та ліквідації парафії – зборам вірян «за благословення єпархіального архієрея» (п.6 та п.39 розд.8).

Отже, суб’єктами церковних правовідносин є індивідуальні чи колективні суб'єкти права, які використовують свою правосуб'єктність у правовідносинах, виступаючи реалізаторами суб'єктивних прав і обов'язків, повноважень і відповідальності, встановлених церковними нормами. Категорія правосуб’єктність у церковно-правовій сфері може бути визначена як здатність особи (фізичної та юридичної) бути носієм прав і обов'язків, здійснювати їх від свого імені та нести відповідальність за свої дії. Складовими правосуб’єктності суб'єктів церковних відносин можна визначити правоздатність, дієздатність, деліктоздатність, хоча це чітко й не встановлене церковним правом.

Церковна правоздатність фізичних осіб може бути загальною (у мирян) і спеціальною (у кліриків та монахів). Правоздатністю суб'єкта церковного права – фізичної особи – можна назвати передбачену нормами церковного права здатність (можливість) християнина (мирянина, священника чи монаха) мати суб'єктивні права і виконувати суб'єктивні обов'язки. Вона виникає з моменту вступу до церкви через обряд та таїнство хрещення або обряд приєднання для осіб, що вже пройшли хрещення в іншій християнській деномінації. Втрата церковної правоздатності відбувається у зв'язку зі смертю особи або відлученням від церкви чи відпадінням від неї. Можливим є обмеження правоздатності християнина, яке виявляється у позбавлені правоздатності не в цілому, а лише здатності мати деякі права — проходити певні обряди, бути залученим до церковного життя, яке застосовується як покарання за певні злочини.

Спеціальна канонічна правоздатність набувається для кліриків з моменту їх хіротонії (для дияконів, ієреїв та єпископів), хіротесії (для іподияконів, читців, півчих тощо) або постригу (для ченців та чорниць). Втрата спеціальної канонічної правоздатності відбувається у зв'язку зі смертю або виверженням із священного чину внаслідок накладення покарання за вчинення канонічного правопорушення. Є у церковному праві й тимчасове обмеження спеціальної правоздатності у вигляді заборони священнодійства.

Церковною дієздатністю можна назвати передбачену нормами церковного права здатність суб'єкта (християнина або об'єднання християн) самостійно, своїми усвідомленими діями здійснювати (використовувати і виконувати) суб'єктивні права та обов'язки. Дієздатність християнина за церковним правом залежить від віку, фізичного стану особи, а також інших особистих якостей людини, що з'являються у неї в міру розумового, фізичного, соціального розвитку. Дієздатність визнається лише за правоздатними суб'єктами. Зміст (обсяг) дієздатності та момент її виникнення зумовлюються церковною традицією з врахуванням правових нормам тієї держави, на території якої діє церква.

Норми, приписи та канони, якими керуються християнські церкви, не містять деталізації понять деліктоздатності та осудності, але за сукупністю елементів зазначені категорії все ж можна виокремити. Церковним правом встановлена міра відповідальності за вчинення дій, що порушують церковні канони, правила. Також є поняття осудності. Варто зазначити, що осудність фізичної особи не завжди передбачає її повну дієздатність.

Дієздатність духовенства та ченців можна визначити як *спеціальну* – обумовлену спеціальним правовим статусом суб'єкта, наслідком їх спеціальної правоздатності та наявності спеціальних повноважень, наданих

компетентними церковними органами на здійснення конкретних функціональних повноважень. Так, для духовенства спеціальна дієздатність передбачає неможливість вступати у шлюб або перебувати у шлюбних відносинах (у православ'ї лише єпископам, у католицтві – всім священникам), балотуватись та бути обраними до складу законодавчих, судових органів державної влади, брати участь в роботі органів державного управління, за виключенням випадків виконання представницьких функцій у складі цих органів для забезпечення інтересів церкви за умови надання нею таких повноважень. Також клірикам заборонено брати участь у складі політичних партій та профспілок, виконувати військовий обов'язок. Спеціальна дієздатність ченців утворюється заборонами вступати у майнові та шлюбно-сімейні правовідносини, звершувати церковні таїнства (звісно, у випадку відсутності ще й священницького сану), бути хрещеними батьками, опікунами чи піклувальниками, повіреними у справах щодо розпорядження майном не за дорученням керівництва монастиря. Канонічні правила встановлюють також обмеження для ченців у виконанні військового обов'язку, здійсненні управлінських повноважень в органах державної влади.

Церковною правосуб'єктністю юридичних осіб (колективних суб'єктів правовідносин) є правоздатність, дієздатність та деліктоздатність церковних організацій та об'єднань християн: церковних органів (колегіальних та неколегіальних), чернечих об'єднань, клерикальних об'єднань, об'єднань мирян, тощо. Правоздатність, дієздатність і деліктоздатність юридичної особи у церкві виникають одночасно.

Складовою правосуб'єктності юридичної особи церковного права є її правоздатність, яка може бути *загальною* та *спеціальною*. *Загальна правоздатність* передбачає можливість наявності певних прав та обов'язків, сумісних з сутністю суб'єкта. *Спеціальна* — означає наявність у суб'єкта прав та обов'язків згідно з цілями, зазначеними в її установчих документах. Діяльність юридичних осіб зі спеціальною правоздатністю визначається цілями і завданням, які зафіксовані у відповідних статутах і положеннях, та виникає в момент утворення тієї чи іншої організації і припиняється разом з її ліквідацією.

Визначення змісту категорій церковна правосуб'єктність та суб'єкти церковних правовідносин, а також подальші дослідження інших правових категорій, понять та правових інститутів церковного права сприятимуть подальшим теоретико-правовим дослідженням, розвитку церковного права як науки та навчальної дисципліни, як і розвитку сучасної теорії права в цілому.

Список використаних джерел:

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун ; пер. з рос. Харків : Консум, 2004. 656 с.
2. Теорія держави і права : підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. URL: https://pidru4niki.com/12120124/pravo/subyekti_pravovidnosin.
3. Джероза Л. Церковне право. Львів: Свічадо, 2001. 336 с.
4. Канонічне право: навчальний посібник / укл. свящ. М.Лагодич. Чернівці: Чернівец. нац. ун-т, 2010. 400 с.
5. Цвєткова Ю. Деякі приклади візантійського впливу на формування української правової традиції. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*, №85, 2010. С.41-46
6. Оборотов І.Г. Канонічна правосуб'єктність: сутність і елементи. *Актуальні проблеми політики*: Зб. наук. праць. Вип. 38. Миколаїв: Іліон, 2009. С. 217-226. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/3013/Оборотов_І.Г._Канонічна_правосуб%27єктність_сутність_і%20_елементи.pdf?sequence=3&isAllowed=y.
7. Севрюкова І.Ф. Дієздатність громадянина. *Юридична енциклопедія* : [у 6 т.] / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1999. Т. 2 : Д - Й. 744 с.
8. Скакун О. Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс). Харків : Эспада, 2007. 840 с.
9. Книга правил святих апостолів, Вселенських і Помісних соборів, і святих отців. URL: https://parafia.org.ua/biblioteka/svyatoottsivski-tvory/knyha-pravyl-svyatyh-apostoliv-vselenskyh-i-pomisnyh-soboriv-i-svyatyh-ottsiv/#toc----3.
10. Кодекс Канонического права. Москва: Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2007. 624 с. URL: http://www.vatican.va/archive/cod-iuris-canonici/russian/codex-iuris-canonici_russian.pdf.
11. Дієздатність за змістом. *Теорія держави і права*: Навчальний посібник. / За заг. ред. проф.Р.А.Ромашова. Київ : КНТ, 2007. 216 с.
12. Про альтернативну (невійськову) службу: Закон України від 12.12.1991 №1975-XII. Ст.1 Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text.
13. Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України: Наказ Міністерства оборони України від 14.12.2016 № 685. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0010-17#Text.
14. Матвієнко А. Умови та перешкоди укладання шлюбу у вітчизняному сімейному та канонічному праві. *Підприємництво, господарство і право*. №2, 2017. С.34-39.
15. Деліктоздатність. *Теорія держави і права*: Навчальний посібник. / За заг. ред. проф.Р.А.Ромашова. Київ : КНТ, 2007. 216 с.
16. Музика А.А. Осудність. *Юридична енциклопедія* : [у 6 т.] / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2002. Т. 4 : Н - П. 720 с.
17. Свт. Иоанн Златоуст. Тлумачення на святого Матвія Євангеліста. XXVIII. 3. URL: https://www.ccel.org/contrib/ru/Zlatmat1/Mat1_28.html.
18. Крестовська Н.М., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. Видання друге. Харків : ТОВ «Одіссей», 2008. 432 с.
19. Кацюба К.В. Цивільна правосуб'єктність непідприємницьких товариств. // *Проблеми цивільного права та процесу*. Харків, 2018. С.303-306.
20. Статут (Положення) про управління Православної Церкви України. URL: https://www.pomisna.info/uk/tserkva/dokumenti/.

Львова Олена Леонідівна,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу теорії держави і права
Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

ТЕОРЕТИКО-АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Жахливі наслідки російської військової агресії в Україні (зокрема, масові вбивства та знущання над українцями, демографічна криза, криза сім'ї через масову міграцію жінок із дітьми тощо) у площині захисту прав людини підняли на поверхню ті цінності, які завжди були вирішальними для майбутнього української нації – це людина, її життя, честь та гідність, сім'я, безпека. Ці права є фундаментальними і поза ними є неможливою їх ефективна реалізація і досягнення мети правового регулювання.

У сучасні часи моральної кризи, через яку відбуваються грубі порушення прав людини, особливо права на життя, на безпеку, на мир, особливого значення набуває аксіологічний підхід до забезпечення цих прав як в теоретико-правовому, так і прикладному аспекті, адже під постійною загрозою перебувають природні права та інтереси людини. І часто це торкається уявлень про моральне чи аморальне, справедливе чи несправедливе, що, зокрема, пов'язується із питаннями розуміння права, розмежування понять права і закону тощо.

Під цінностями права прийнято розуміти його здатність слугувати метою та засобом для задоволення соціально справедливих потреб індивідів та суспільства загалом, стверджувати справедливі та гуманні засади у взаємовідносинах особистості та влади, виступати силою, яка протистоїть сваволі [1, с. 274].

О. Фольковський пише, що ціннісний (аксіологічний) підхід в юриспруденції — це загальна стратегія дослідження, що визначає розгляд прав крізь призму його відповідності певним цінностям, що можуть забезпечуватися правом та бути його основою [2, с. 63].

Розглядаючи ціннісні аспекти права, ми відштовхуємося саме від природної концепції його розуміння.

Прихильники природного права визначають, що саме за ним криється справжнє право, що ґрунтується на об'єктивній природі – природі Бога, людини, речей. Природне право втілює засади розумності, моральності та справедливості. Саме на постулатах та ідеях свободи, рівності, індивідуалізму, пріоритету прав людини ґрунтуються сьогодні основні положення Конституції України.

Саме з концепції природного права походить учення про існування прав людини. Саме з позиції вчення про природне право, як пише Г. Кельзен, здійснюється оцінка позитивного права як справедливого чи несправедливого, згідно з яким позитивне право тільки тоді є чинним, коли воно відповідає природному праву, що конституює цінність абсолютної справедливості. Коли це прийняти, тоді така норма позитивного права, яка суперечить природному праву, не розглядатиметься як чинна. Тоді чинними зможуть бути лише відповідні природному праву норми позитивного права [3, с. 382].

Зокрема, згідно природного розуміння права сформульовано конституційне положення, відповідно до якого людина визнається найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України). Тобто, у самій природі права закладена його ціннісна сутність, також і те, як ми його розуміємо, впливає на зміст законодавства, його ефективну реалізацію і дію.

Метою реалізації права є, як зазначається в юридичній літературі, задоволення потреб людини, суспільства та держави, тобто досягнення бажаного особистого чи соціального результату [4, с. 33]. Саме права людини є формою виразу особистісної цінності (цінності для людини) природного права [5, с. 102].

Тобто, досліджуваний аксіологічний аспект має не лише юридичне значення, а передусім – моральне, адже захист невід'ємних, тобто природних прав, завжди несе у собі моральне навантаження, бо природність є частиною життя людини, складовою ментальності й культури будь-якого суспільства, що стає морально-нормативним мірилом, стандартом у відносинах між людьми і ці цінності мають бути втіленими до правового поля держави і належним чином реалізованими в межах суспільних очікувань і задля досягнення соціального блага. І особливо в умовах війни важливо не втратити, а навіть посилити правотворчий і правореалізаційний фокус на тих фундаментальних цінностях і пріоритетах, як за будь-яких умов і часів тримають буття людини, держави, нації.

Н. Пархоменко пише, що «невідповідність права потребам суспільства, а особливо принципу соціальної справедливості, спричиняє неефективність правореалізації та поступову втрату правом легітимності та аксіологічної сутності». Вчена у цьому аспекті важливим вважає «формування у суб'єктів суспільних відносин свідомого переконання в необхідності дотримання пріоритетів та виконання норм права і відповідно закладених у його змісті ідей (цінностей). Отже, якщо правові ідеї сприймаються більшістю населення та свідомо виконуються норми права, в яких відображено їх зміст, то правові ідеї зі сфери належного перетворюються на реальність, забезпечуються або

відновлюються правопорядок, національна безпека, національний, народний і державний суверенітет» [17, с. 125].

Зокрема, згідно Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 13.12.2022 р. [7] передбачається реалізація державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності як складової забезпечення національної безпеки України. Зокрема, у статті 1 даного Закону формулюються такі ціннісно-правові категорії, як: «духовно-моральне виховання – наскрізний виховний процес, спрямований на формування та розвиток духовних і моральних цінностей громадян України, закордонних українців, а також іноземців та осіб без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, на основі суспільно-державних (національних) цінностей України» (п. 7); та «українська національна ідентичність – стійке усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями» (п. 17).

Тож в умовах війни, коли з боку російського агресора відбувається замах на геноцид української нації, на її ідентичність, культуру, традиції, на честь і гідність кожного українця та його основоположні права на життя і безпеку, на сім'ю та відтворення роду, в умовах демографічної кризи держава зобов'язана вжити усіх заходів не просто для збереження вказаних цінностей, які є основою національної безпеки, а й для притягнення до відповідальності осіб (чи груп осіб), які порушують норми вказаного закону. Адже на сьогодні можна спостерігати відсутність правового механізму юридичної відповідальності за посягання на національну ідентичність, на моральні та духовні засади.

Професор М. Козюбра, звертаючи особливу увагу на забезпечення соціальних прав людини в умовах війни, пише: «Проголошений у Преамбулі Конституції намір держави та всього Українського народу дбати про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, що відповідно до ст. 3 Конституції України є головним обов'язком держави, а також закріплене в ст. 28 Конституції право кожного на повагу до його гідності зобов'язують державу навіть в умовах війни дбати про забезпечення соціальних прав, включно з їх судовим захистом. Ба більше, саме в цих умова послідовне виконання нею своїх конституційних зобов'язань здатне підвищити довіру громадян до держави, є важливою гарантією дієвості легітимних очікувань –

одного з вагомих показників принципу юридичної визначеності к складової верховенства права» [8, с. 49].

Сьогодні також особливо гостро потребують захисту і забезпечення такі природні права людини, як право на життя і мир. Академік Н. Оніщенко влучно підкреслює, що «право людини на мир у загальній системі її прав і свобод потрібно розглядати як основоположне комплексне право, яке, власне, слід визнати першоосновним в ієрархічній будові системи прав людини. Зрозуміло і те, що акцентоване право на життя не може бути реалізованим без забезпечення права на мир» [9, с. 62].

Окрім згаданого, сучасна криза в Україні, що особливо загострилася під час війни, підняла на поверхню потребу у проголошенні і першочерговому захисті конкретних фундаментальних правових і соціальних цінностей, без яких занепадатиме нація і держава в цілому. Через масові вбивства українців та в цілому через підвищення рівня смертності, погіршення стану здоров'я населення, низький рівень народжуваності, примусові вивезення дітей з окупованих українських територій на територію РФ, масову вимушену еміграцію населення і таке ін., гостро виявилася демографічна криза, економічна, криза сім'ї тощо. Це потребує визначення стратегічних напрямів реалізації політики держави у сфері права, адже в іншому випадку з боку суспільства втрачатиметься довіра до державних інституцій, до закону та до їх спроможності адекватно відобразити та захистити інтереси людини та її фундаментальні права.

З огляду на згадане та з урахуванням сучасних викликів Кабінетом міністрів України 30 вересня 2024 р. було схвалено Стратегію демографічного розвитку України на період до 2040 року [10]. Як зазначається, ця «Стратегія спрямована на подолання ключових демографічних викликів, що загострилися через збройну агресію. Основні завдання включають підвищення рівня народжуваності, зниження передчасної смертності та забезпечення міграційного приросту. Стратегія враховує необхідність зупинення скорочення населення та створення умов для сталого довгострокового відтворення людського капіталу. Пріоритетами для забезпечення демографічного розвитку є підтримка сімей, збереження репродуктивного здоров'я, покращення умов праці та підвищення доступності медичних і соціальних послуг… Важливою складовою є формування середовища, сприятливого для народження та виховання дітей, із забезпеченням економічної самодостатності сімей... На сьогодні ключовою передумовою для подолання негативних тенденцій є не лише посилення економічної самодостатності громадян, чітке відчуття української національної та громадянської ідентичності, але і побудова довіри між громадянами і

державою, забезпечення розуміння і відчуття, що держава зробить все можливе для захисту фізичної безпеки, а також прав, свобод і гідності кожного українця…».

Отже, саме такі концепти відповідають природі та суті права, і суспільним очікуванням, особливо в умовах війни, і відображають ті ціннісні засади, на яких має реалізовуватися правова політика держави. Якщо у її фокусі знаходяться такі цінності, як людина, її життя, здоров'я, честь та гідність, безпека, добробут, національна ідентичність, сім'я і т. п., то й у фокусі людини в процесі правореалізації знаходитимуться веління держави як природні, добрі та справедливі, закон як справедливе мірило і передусім як інструмент захисту, а не примусу. У такому разі правові цінності слугують інтересам людини, і можна говорити про дієвість правових приписів та їх ефективну реалізацію, що досягають свої мети.

Права людини є цінними настільки ж, наскільки цінним може бути право взагалі, оскільки правова система, що не забезпечує прав людини, не може вважатися цінною взагалі [11, с. 104].

Отже, з огляду на викладене вище, можна визначити ціннісні засади в процесі реалізації прав людини як такі, що мають комплексний характер і являють собою: 1) правові цінності матеріального і нематеріального характеру, яке право покликане забезпечити в процесії своєї реалізації, досягаючи таким чином своєї мети і соціального призначення; вони включають природні права людини (життя, здоров'я, гідність, безпека, добробут та ін.), норми суспільної моралі, традиції, духовність, національну ідентичність; 2) загальні принципи права, які сприяють реалізації і забезпеченню найбільш суттєвих правових, загальнолюдських цінностей.

Список використаних джерел:

1. Оніщенко Н. М. Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: монографія. Київ : Юридична думка, 2008. 320 с.
2. Фольковський О. А. До визначення аксіологічного дослідницького підходу в методології юриспруденції. *Актуальні проблеми держави і права*. Вип. 40. 2008. С. 59-64.
3. Кельзен Г. Чисте правознавство / пер. з нім. О. Мокровольського. К. : Юніверс, 2004. 496 с.
4. Легка О. В. Реалізація норм права: теоретико-правові аспекти. *Право і суспільство*. № 1. 2014. С. 30-33.
5. Грищук О. В. Людська гідність у праві: аксіологічний аспект. *Актуальні проблеми філософії права: правова аксіологія* : матер. Міжнар. круглого столу (м. Одеса, 9 грудня 2011 р.). Одеса : Фенікс, 2012. С. 101-103.
6. Пархоменко Н. Ціннісні засади права та правотворчої діяльності в умовах воєнного стану // Оптимізація правотворчої діяльності: теоретико-правові засади : монографія / за заг. ред. Н. М. Пархоменко. К. : Юрінком Інтер, 2025. 512 с.

7. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: *Закон України* від 13 грудня 2022 року № 2834-IX. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України «Законотворчість».* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text.
8. Козюбра М. Соціальна держава і соціальні права як цінності конституціоналізму: основні виклики т напрями трансформації в умовах війни. *Соціальні права: виклики воєнного часу*: зб. тез доп. Шостої Міжнар. Наук.-практ. Конф. «Адміністративна юстиція в Україні: проблеми теорії і практики» (Київ, 6 липня 203 р.). Х. : Право, 203. С. 45-49.
9. Оніщенко Н. Право людини на мир: контекст соціальних прав. *Соціальні права: виклики воєнного часу*: зб. тез доп. Шостої Міжнар. Наук.-практ. Конф. «Адміністративна юстиція в Україні: проблеми теорії і практики» (Київ, 6 липня 203 р.). Х. : Право, 203. С. 62-65.
10. Про схвалення Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року : Розпорядження Кабінету міністрів України від 30 вересня 2024 р. № 922-р. *Офіційний сайт Кабінету Міністрів України.* URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-stratehii-demohrafichnoho-rozvytku-ukrainy-na-period-do-2040-roku-922r-300924
11. Лінник Н. В. Права людини як категорія та цінність. *Актуальні проблеми філософії права: правова аксіологія* : матер. Міжнар. круглого столу (м. Одеса, 9 грудня 2011 р.). Одеса : Фенікс, 2012. С. 104-106.

Тітко Ельвіра Валентинівна,
доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри міжнародного права, європейської та євроатлантичної інтеграції
Факультету права та міжнародних відносин Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

Мусієнко Кирило Олександрович,
здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Факультету права та міжнародних відносин Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Сучасні глобальні виклики, зокрема збройні конфлікти, міграційні кризи та соціальні трансформації, актуалізують необхідність переосмислення підходів до захисту прав людини. Особливої уваги в цьому контексті потребують особи з інвалідністю як одна з найменш захищених категорій населення.

У міжнародному праві приділяється значна увага забезпеченню прав людини та формуванню ефективних механізмів їх захисту. Особливої актуальності набуває питання правового забезпечення соціально вразливих категорій населення, зокрема дітей, біженців і осіб похилого віку. У цьому ж контексті необхідно розглядати питання захисту прав осіб з інвалідністю, які й досі зазнають систематичних порушень своїх прав у різних країнах світу. На жаль, Україна не є винятком.

У сучасних умовах воєнного стану на території України спостерігаються численні порушення прав представників різних соціальних груп. Однак особливо вразливими до негативного впливу чинників, спричинених збройним конфліктом, залишаються особи з інвалідністю. Вони зіштовхуються з низкою серйозних викликів, серед яких — відсутність безбар'єрного доступу до об'єктів критичної інфраструктури, зокрема укриттів, а також нехтування їхніми особливими потребами під час евакуаційних заходів.

Ситуацію ускладнює також поширене в суспільстві упереджене ставлення до осіб з інвалідністю, що перешкоджає їхній повноцінній інтеграції в соціокультурне середовище. З огляду на стрімке зростання кількості таких осіб унаслідок бойових дій, подібна суспільна реакція є вкрай неприйнятною.

За офіційною інформацією Київської міської державної адміністрації, станом на травень 2024 року лише у столиці України проживало понад 150

тисяч осіб з інвалідністю. У глобальному вимірі, за оцінками Всесвітньої організації охорони здоров'я, їх кількість перевищує один мільярд. Саме наявність таких масштабних статистичних показників стала одним із чинників, що спонукали міжнародну спільноту до усвідомлення необхідності формування єдиного комплексу правових стандартів, покликаних забезпечити ефективний захист прав осіб з інвалідністю.

На основі аналізу міжнародно-правових актів, що містять положення щодо прав осіб з інвалідністю, можна дійти висновку, що саме Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю акумулює переважну більшість ключових сучасних міжнародних стандартів у сфері захисту прав цієї соціальної групи. Саме тому провідні держави світу, зокрема країни Європейського Союзу, під час формування національного законодавства у відповідній сфері орієнтуються насамперед на положення зазначеної Конвенції.

Не стала винятком і Україна, яка, підписавши 24 вересня 2008 року Конвенцію та Факультативний протокол до неї, а також ратифікувавши ці документи 16 грудня 2009 року, розпочала процес поступового впровадження нових стандартів у національне правове поле. Відтоді імплементація положень Конвенції визначається одним із пріоритетних завдань виконавчої влади України [2].

Зокрема, одним із ключових напрямів державної політики у сфері захисту прав осіб з інвалідністю визначено створення безбар'єрного середовища, що забезпечує рівні можливості для представників цієї соціальної групи та сприяє їхній інтеграції в соціокультурний простір. Практична реалізація цього завдання передбачає переосмислення наявної системи соціальних послуг з метою формування сприятливого середовища, що стимулює соціальну активність та сприяє підвищенню рівня автономії осіб з інвалідністю.

Проте процес адаптації відповідних міжнародних стандартів до національного законодавства України відбувався досить повільно. Лише через два з половиною роки після ратифікації Конвенції Кабінет Міністрів України постановою від 1 серпня 2012 року затвердив Державну цільову програму «Національний план дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю» на період до 2020 року [7].

У межах реалізації статті 35 Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, у 2012 році уряд України підготував і подав до Комітету ООН з прав осіб з інвалідністю першу національну доповідь, у якій було детально висвітлено прогрес, досягнутий державою з моменту ратифікації Конвенції, а також окреслено основні виклики, що постали у процесі виконання відповідних міжнародних зобов'язань [2].

Однак, з огляду на те, що зазначений звіт не був представлений для публічного обговорення, зокрема серед представників спільнот осіб з інвалідністю, низка організацій, що опікуються захистом прав цієї соціальної групи, подали до Комітету альтернативну доповідь щодо виконання Україною положень Конвенції.

Порівняльний аналіз змісту офіційної та альтернативної доповідей засвідчує, що уряд України охарактеризував виконання положень Конвенції як задовільне, аргументуючи це відповідністю чинного національного законодавства основним положенням Конвенції. Натомість альтернативний звіт, підготовлений представниками громадянського суспільства, представив більш об'єктивну та критичну картину, наголошуючи на конкретних фактах порушень прав осіб з інвалідністю, які мають місце на практиці [2].

З метою подальшої імплементації положень Конвенції на національному рівні, Комітет ООН з прав осіб з інвалідністю, розглянувши обидві доповіді, надав свої заключні зауваження та рекомендації. Ці зауваження стали важливим орієнтиром для оцінки ефективності зусиль України у сфері реалізації прав осіб з інвалідністю. У коментарі Комітету було визнано наявність певних позитивних зрушень, зокрема докладання державою зусиль для імплементації положень Конвенції. Водночас було вказано і на низку системних недоліків та неналежне виконання окремих міжнародних зобов'язань, що залишаються актуальними на сьогодні.

Надалі в Україні продовжували впроваджувати міжнародні стандарти у сфері захисту прав осіб з інвалідністю з урахуванням зауважень, викладених Комітетом ООН з прав осіб з інвалідністю у його коментарях. Зокрема, у 2016 році розпорядженням Кабінету Міністрів України було затверджено «План заходів з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях, наданих Комітетом ООН з прав осіб з інвалідністю до першої доповіді України про виконання Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю на період до 2020 року» [9].

У тому ж 2016 році було видано Указ Президента України «Про заходи, спрямовані на забезпечення додержання прав осіб з інвалідністю». При цьому слід відзначити тенденцію, що цей документ, як і всі прийняті до нього нормативні акти з метою імплементації положень Конвенції, мав переважно декларативний характер. Він був спрямований на заохочення, захист і забезпечення повного та рівного здійснення всіх прав людини і основоположних свобод у всіх сферах суспільного життя, що передбачено положеннями Конвенції, а також на вжиття заходів щодо поваги гідності, властивої всім людям без винятків [10].

У подальшому, у відповідь на рекомендації, викладені в коментарі Комітету ООН з прав осіб з інвалідністю, 19 грудня 2017 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України». Цим законом, зокрема, було передбачено внесення змін до значної кількості законодавчих актів. Суть цих змін полягала у заміні термінів «інвалід», «дитина-інвалід», «інвалід з дитинства» та «інвалід війни» на «особа з інвалідністю», «дитина з інвалідністю», «особа з інвалідністю з дитинства» та «особа з інвалідністю внаслідок війни» [5]. Таким чином, ці терміни почали відповідати офіційному перекладу Конвенції та Факультативного протоколу до неї [2; 16]. Саме цей невиправлений станом на 2012 рік недолік національного законодавства визначався у коментарі Комітету ООН з прав осіб з інвалідністю як один із ключових.

5 жовтня 2020 року український уряд подав зведені другий та третій звіти про виконання Конвенції за період 2015–2019 років, які було направлено до Комітету ООН з прав осіб з інвалідністю. Проаналізувавши зміст цих доповідей, можна констатувати, що значного прогресу у впровадженні стандартів Конвенції в національне законодавство України та виконанні зобов'язань за нею за вказаний період досягнуто не було. До того ж організаціями громадянського суспільства знову було подано альтернативний звіт, що свідчить про наявність на практиці проблем із забезпеченням захисту прав осіб з інвалідністю, передбачених положеннями Конвенції [2].

Недостатню ефективність процесу імплементації міжнародних стандартів у національне законодавство України підтверджує також той факт, що після внесення
у 2017 році змін до законодавчих актів щодо відповідної термінології, яка стосується осіб з інвалідністю, лише через три роки — у лютому 2020 року — уряд ухвалив постанову, якою було внесено відповідні зміни до законодавства в цілому.

Об'єднані друга та третя доповіді України були розглянуті Комітетом ООН з прав осіб з інвалідністю у серпні 2024 року. Загалом Комітет висловив задоволення формальним змістом доповіді та наданими додатковими матеріалами. Водночас окрема увага була зосереджена на суттєвих недоліках у сфері захисту прав осіб з інвалідністю. Зокрема, відповідно до коментарю Комітету, термінологія, яка використовується в Україні, досі не відповідає вимогам Конвенції, що, у свою чергу, спричиняє дискримінаційне ставлення до осіб з інвалідністю в суспільстві. Крім того, у національному законодавстві продовжує застосовуватися медична модель інвалідності, що свідчить про недостатню професійну підготовку та обмежене розуміння прав осіб з інвалідністю серед законодавців.

Проаналізувавши стан імплементації стандартів щодо праці та зайнятості осіб з інвалідністю, передбачених статтею 27 Конвенції, Комітет повторно висловив занепокоєння через низький рівень зайнятості вказаної соціальної категорії та існування значних бар'єрів на шляху до працевлаштування.

Наразі процес імплементації міжнародних стандартів захисту прав осіб з інвалідністю в Україні здійснюється у межах затвердженого постановою Кабінету Міністрів України 2021 року «Національного плану дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю на період до 2025 року» [8].

Слід відзначити, що Україна шляхом ратифікації Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю у 2009 році, а також багатьох інших документів у сфері захисту прав людей з інвалідністю, зробила суттєві кроки для інтеграції відповідних міжнародних стандартів у національне законодавство [2]. Аналізуючи положення чинних нормативно-правових актів у відповідній сфері щодо наявності спеціальних положень в умовах воєнного стану, можна виявити низку прогалин. Зокрема, низка основоположних прав і свобод людини і громадянина, у тому числі відповідних прав осіб з інвалідністю, зокрема в період воєнного стану, відповідно до статті 64 Конституції України, не підлягає обмеженню. Водночас у рамках дії такого правового режиму можуть встановлюватися окремі обмеження інших прав і свобод із чітким визначенням строку їх дії [3]. Окремо слід зазначити, що ключові для воєнного стану закони України, зокрема «Про правовий режим воєнного стану», «Про національну безпеку України», «Про військово-цивільні адміністрації», а також Стратегія воєнної безпеки України та більшість підзаконних нормативно-правових актів, розроблених на виконання цих законів, не містять спеціальних норм, які враховували б особливі потреби осіб з інвалідністю в умовах воєнного стану [4; 11; 13; 15].

Водночас положення щодо осіб з інвалідністю містяться у статтях 9, 10 та 14 Закону України «Про оборону України», які передбачають соціально-економічний захист ветеранів з інвалідністю. Також у пункті 57 Стратегії національної безпеки України зазначається, що «Людський капітал – запорука майбутнього України. Для його розвитку необхідно… забезпечити особам з інвалідністю повну інклюзію у суспільство, рівність прав і можливостей на доступ до сервісів і послуг, роботи, відпочинку та активного соціального життя» [12; 14]. Особливу важливість мають положення щодо осіб з інвалідністю, передбачені статтями 7, 9, 11 та 18 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», якими закріплюється право таких осіб на соціальний захист, доступ до житла, працевлаштування та медичних послуг [6].

Водночас, з огляду на обмежені ресурси та складність логістики в умовах воєнного стану, практичне застосування цих норм залишається проблематичним. У свою чергу, потреба у вдосконаленні правового регулювання відповідної сфери є очевидною, особливо враховуючи значне зростання кількості осіб з інвалідністю через збройний конфлікт, як серед військових, так і серед цивільного населення. Додатково, виникає низка викликів для захисту прав осіб з інвалідністю, характерних саме для умов збройного конфлікту. Відповідні спеціальні положення, спрямовані на ефективне подолання таких труднощів, відсутні в національному законодавстві України, що робить проблеми цієї категорії осіб надзвичайно гострими.

Серед прав осіб з інвалідністю, реалізація яких найчастіше опиняється під загрозою внаслідок появи специфічних викликів в умовах воєнного стану, можна виділити:

1. Право на найбільш досяжний рівень здоров'я, яке гарантується статтею 25 Конвенції про права осіб з інвалідністю [2]. Ключовим викликом для його реалізації в умовах збройного конфлікту є те, що значна кількість медичних закладів, які надавали спеціалізовану допомогу особам з інвалідністю, була зруйнована або стала недоступною через триваючий конфлікт. Це суттєво обмежило можливості осіб з інвалідністю отримувати необхідну медичну та реабілітаційну допомогу. Особливо актуальною ця проблема є у регіонах, де тривають активні бойові дії, а також на тимчасово окупованих територіях. Так, відповідно до даних, наданих Управлінням Верховного Комісара ООН з прав людини, станом на травень 2022 року було зруйновано близько сорока та пошкоджено близько п'яти ста медичних закладів [17, с. 19].

2. Право на достатній життєвий рівень та соціальний захист, визначене статтею 28 Конвенції про права осіб з інвалідністю [2]. Реалізація цього права значно ускладнилася через складні економічні умови під час збройного конфлікту, що призвело до суттєвого скорочення фінансування державою соціальних програм, завдяки яким особи з інвалідністю могли отримувати пільги, безоплатні послуги тощо.

3. Право на доступність, яке гарантується статтею 9 Конвенції про права осіб з інвалідністю [2]. Для реалізації цього права першочерговою є безбар'єрна інфраструктура, що дозволяє маломобільним категоріям осіб безперешкодно пересуватися населеними пунктами та вільно відвідувати будь-які заклади. В умовах недостатньої законодавчої бази щодо забезпечення безбар'єрності, а також через позицію про недоцільність її розвитку в умовах воєнного стану, приватні підприємці та місцева влада часто не вживають необхідних заходів для створення доступного середовища для осіб з

інвалідністю. Проте виконання вимог безбар'єрності не слід вважати несвоєчасним під час воєнного стану. Навпаки, як зазначалося, в ході збройного конфлікту кількість осіб з інвалідністю зростає, що робить критично важливим забезпечення для них гідних умов у населених пунктах, де не ведуться активні бойові дії.

Окремо варто звернути увагу на складність дотримання прав осіб з інвалідністю під час їх евакуації з районів, де тривають активні бойові дії. Зокрема, йдеться про необхідність забезпечення умов, які дозволяють швидко та безперешкодно транспортувати представників відповідної соціальної категорії до більш безпечних місць: наявність спеціально обладнаного транспорту, навчання осіб, які здійснюють евакуацію, основам поводження з особами з різними видами інвалідності тощо [17, с. 26].

Безперечно, чимало порушень прав осіб з інвалідністю трапляються на тимчасово окупованих територіях. Повсякденними є випадки недотримання окупаційними військами міжнародних стандартів щодо захисту прав осіб з інвалідністю. Найчастіше такі порушення стосуються нехтування забезпеченням доступності з урахуванням особливих потреб осіб з інвалідністю (порушення статті 9 Конвенції), обмеження свободи пересування (порушення статті 19 Конвенції), застосування насильства (порушення статті 16 Конвенції) та відмови у наданні медичної допомоги (порушення статті 25 Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю). До того ж, зважаючи на те, що російська федерація є державою-учасницею Конвенції, усі перелічені вище дії порушують статтю 11 цього документа, яка передбачає, що «Держави-учасниці вживають… усіх необхідних заходів для забезпечення захисту й безпеки осіб з інвалідністю… в збройних конфліктах…» [2].

За таких обставин державі надзвичайно важливо максимально оперативно та ефективно вдосконалювати своє законодавство, підлаштовуючи його під актуальні виклики сьогодення. У цьому плані особливо корисним може бути використання досвіду провідних європейських партнерів України. Так, проаналізувавши досвід ефективного впровадження міжнародних стандартів захисту прав осіб з інвалідністю у національне законодавство таких країн, як Франція, Німеччина та Італія, можна помітити ряд спільних ознак, притаманних відповідному процесу в усіх обраних державах. Зокрема, в усіх цих країнах метою національних програм, які так чи інакше стосувалися впровадження міжнародних стандартів захисту прав осіб з інвалідністю, було визначено ефективне забезпечення захисту прав людини завдяки своєчасному оновленню законодавчої бази та динамічній взаємодії державної влади і механізмів врядування з урахуванням потреб суспільства.

До того ж в усіх визначених країнах при впровадженні міжнародних стандартів у національне законодавство першочергово здійснювалася імплементація тих положень, які не суперечили вже існуючим конституційно закріпленим правам людини та не ускладнювали їх забезпечення. Коли ж необхідно було впроваджувати до національного законодавства стандарти щодо якісно нових для нього понять, пріоритет надавався внесенню змін, які відповідно до ратифікованих міжнародних договорів слід було здійснити одразу до конституційних норм. Після цього під положення Конституції адаптовували всі інші нормативно-правові акти. При цьому, як правило, нововведені права осіб з інвалідністю не були відірваними від уже наявних у національному праві понять, а навпаки — розширювали сферу застосування останніх. Такий підхід здійснювався для сприяння позитивному впливу впроваджених стандартів на розбудову соціальної держави та прогрес суспільства.

Зважаючи на успішність впровадження інклюзивних стандартів у різних сферах суспільного життя обраних країн, що стало можливим завдяки вдосконаленню правового регулювання відповідних сфер у національному законодавстві, можна дійти логічного висновку про доцільність врахування проаналізованих особливостей процесу імплементації міжнародних стандартів захисту прав осіб з інвалідністю при формуванні правової бази в цій сфері в Україні. Водночас у сучасних умовах важливо не лише переймати позитивний європейський досвід, а й розробляти та застосовувати власні унікальні напрацювання, оскільки навіть у провідних країнах світу не існує абсолютно досконалого механізму захисту прав осіб з інвалідністю.

До того ж особлива роль повинна відводитися не лише законодавчому впровадженню міжнародних стандартів захисту прав осіб з інвалідністю у правову систему України, а й здійсненню конкретних заходів, спрямованих на їх практичну реалізацію. Зокрема, в нашій державі останніми роками активно впроваджуються окремі сучасні цифрові рішення для осіб з інвалідністю, які створюють зручні механізми реалізації їхніх прав. Такі інструменти не лише сприяють узгодженню наявного в Україні цифрового функціоналу для осіб з інвалідністю, а й встановлюють високі стандарти у відповідній сфері, до рівня яких прагнуть досягти навіть провідні європейські країни.

Наприклад, для забезпечення безперешкодного доступу осіб з інвалідністю до державних послуг на платформі «Дія» створено функціонал для отримання соціальної допомоги, протезування та багатьох інших корисних послуг. У столичному додатку «Київ. Цифровий» передбачено чимало інклюзивних опцій, зокрема версію додатку для людей з вадами зору. Особливу увагу при розгляді інклюзивних можливостей цього застосунку слід звернути на те, що

наразі Київська міська державна адміністрація спільно з комунальним підприємством «Головний інформаційно-обчислювальний центр» у співпраці зі студентами Факультету права та міжнародних відносин Київського столичного університету імені Бориса Грінченка розробляє мапу доступності, яка повністю задовольнить потреби людей з інвалідністю в актуальній інформації щодо безбар'єрності закладів, установ, укриттів, пішохідних ділянок тощо.

Станом на квітень 2025 року у додатку «Київ. Цифровий» вже відображається перша версія мапи доступності, проте робота з її вдосконалення та подальшого наповнення бази даних триває. Повноцінна реалізація такого проєкту сприятиме вільному залученню усіх людей без винятку до соціокультурного життя столиці, а також сприятиме реалізації Цілей сталого розвитку ООН (зокрема Цілей № 9 та № 11) [18].

Водночас такі ініціативи потребують активної підтримки для більш ефективного впровадження, що допоможе полегшити та покращити рівень життя осіб з інвалідністю, особливо в умовах воєнного стану. На нашу думку, після завершення збройного конфлікту з російською федерацією, з огляду на суттєве збільшення числа людей з інвалідністю, зокрема через значну кількість ветеранів, які отримали серйозні поранення в ході бойових дій, Україна не лише має всі шанси стати інклюзивною столицею Європи, а й зобов'язана це зробити задля забезпечення комфортних умов життя для всіх людей без винятку.

Отже, незважаючи на наявний прогрес у впровадженні міжнародно-правових стандартів захисту прав осіб з інвалідністю до національного законодавства України, залишається значний обсяг невирішених питань. Значна частина міжнародних стандартів досі не врахована у багатьох нормативно-правових актах, зокрема в тих, що регулюють специфічні аспекти правового режиму воєнного стану.

Варто підкреслити, що лише прийняття законів не є достатнім для кардинальних змін у сфері інклюзії в Україні. Для досягнення суттєвого прогресу необхідно підвищувати рівень свідомості громадян щодо особливих потреб осіб з інвалідністю та важливості їх повноцінного залучення до суспільного життя без бар'єрів. Досягнення цієї мети має забезпечуватися реалізацією комплексних державних програм і місцевих ініціатив.

Вже сьогодні можна констатувати значні успіхи в цьому напрямку, що підтверджується суттєвим збільшенням обсягу бюджетних коштів, передбачених на 2025 рік для реалізації інклюзивних проєктів у порівнянні з 2024 роком. Тому, у найближчі роки слід очікувати активізації процесів як удосконалення законодавчої бази у сфері захисту прав осіб з інвалідністю, так

і розробки практичних механізмів, які сприятимуть реалізації цих прав на практиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Київська міська рада. У столиці проживають понад 150 тисяч людей з інвалідністю, з них близько 9,5 тисяч набули інвалідність внаслідок війни. URL: https://kmr.gov.ua/uk/content/u-stolyci-prozhyvayut-ponad-150-tysyach-lyudey-z-invalidnistyu-z-nyh-blyzko-95-tysyach.
2. Конвенція про права осіб з інвалідністю (Конвенція про права інвалідів) : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 13.12.2006 : станом на 19 черв. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text.
3. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text.
4. Про військово-цивільні адміністрації : Закон України від 03.02.2015 № 141-VIII : станом на 8 січ. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19#Text.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України : Закон України від 19.12.2017 № 2249-VIII : станом на 19 груд. 2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2249-19#Text.
6. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII : станом на 15 лист. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18/ed20241115#Text.
7. Про затвердження Державної цільової програми "Національний план дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю" на період до 2020 року : Постанова Каб. Міністрів України від 01.08.2012 № 706 : станом на 4 черв. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/706-2012-п#Text.
8. Про затвердження Національного плану дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю на період до 2025 року : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 07.04.2021 № 285-р : станом на 7 груд. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2021-р#Text.
9. Про затвердження плану заходів з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях, наданих Комітетом ООН з прав осіб з інвалідністю, до першої доповіді України про виконання Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю на період до 2020 року : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 28.12.2016 № 1073-р : станом на 7 квіт. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1073-2016-р#Text.

10. Про заходи, спрямовані на забезпечення додержання прав осіб з інвалідністю : Указ Президента України від 13.12.2016 № 553/2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/
laws/show/553/2016#Text.
11. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII : станом на 9 серп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text.
12. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII : станом на 5 січ. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text (дата звернення: 30.04.2025).
13. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII : станом на 8 лют. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text.
14. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020 : станом на 7 січ. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/
laws/show/392/2020#Text.
15. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України»: Указ Президента України від 25.03.2021 № 121/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text.
16. Факультативний протокол до Конвенції про права осіб з інвалідністю: Протокол Орг. Об'єдн. Націй від 13.12.2006 : станом на 6 лип. 2016 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g72#Text (дата звернення: 30.04.2025).
17. Situation of Human Rights in Ukraine in the Context of the Armed Attack by the Russian Federation. 24 February — 15 May 2022. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. 29 June 2022. 50 p. URL: https://www.ohchr.org/sites/
default/files/documents/countries/ua/2022-06-29/2022-06-UkraineArmedAttack-EN.pdf.
18. Цілі сталого розвитку. United Nations Development Programme. URL: https://www.undp.org/uk/ukraine/tsili-staloho-rozvytku.

Братко Ірина Василівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри міжнародного права, європейської та євроатлантичної інтеграції
Факультету права та міжнародних відносин Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка

Арбуз Аріна Валентинівна,
здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,
кафедри міжнародного права, європейської та євроатлантичної інтеграції
Факультету права та міжнародних відносин
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

ПРАВОВА ПРИРОДА МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Актуальність теми. Сучасна система міжнародних відносин характеризується зростаючим впливом не лише держав, а й інших учасників, які виступають суб'єктами міжнародного права. У цьому контексті питання міжнародної правосуб'єктності набуває особливої ваги, оскільки саме вона визначає обсяг прав, обов'язків і можливостей таких акторів на міжнародній арені. Європейський Союз є яскравим прикладом інституційного утворення, яке, пройшовши складний шлях еволюції, перетворилося на повноцінного суб'єкта міжнародного права. Метою цього дослідження є всебічне аналіз правової природи міжнародної правосуб'єктності ЄС, етапів її становлення, особливостей реалізації та значення в умовах сучасної міжнародної системи.

Виклад основного матеріалу. Поняття міжнародної правосуб'єктності є ключовим для розуміння ролі суб'єктів у міжнародному правопорядку та означає здатність виступати учасником міжнародних правовідносин, зокрема, укладати міжнародні договори, мати права та нести відповідальність. Історія створення та розвитку ЄС як суб'єкта міжнародного права включає в себе перелік договорів, починаючи з Паризького договору 1951 р. (Договір про заснування Європейської спільноти з вугілля та сталі), який вперше об'єднав декілька держав Європи, і до Лісабонського договору про внесення змін в Договір про Європейський Союз (ДЄС).

Європейський Союз був започаткований Маастрихтським договором 1992 р., відомим як Договір про функціонування ЄС (ДФЄС). Проте цей договір не

надав ЄС офіційної правосуб'єктності [13]. На нашу думку до аналізу цього питання слід підходити комплексно, розглядаючи співвідношення ознак міжнародної правосуб'єктності та функціонування ЄС для виявлення їх відповідності. Ситуація з невизначеністю щодо правосуб'єктності ЄС була пов'язана з комплексною структурою «опор» ЄС, що розділяли повноваження в рамках ЄС наступним чином: перша опора – Європейські Співтовариства (ЄЕС, Євроатом і ЄОВС), які мали міжнародну правосуб'єктність, здатність укладати договори та вступати у відносини з іншими суб'єктами міжнародного права; друга опора – спільна зовнішня політика і політика безпеки, яка діяла на основі міжурядового співробітництва без передачі повноважень наднаціональним структурам; третя опора – співпраця у сфері юстиції та внутрішніх справ, яка також залишалася міжурядовою [1]. Лісабонський договір 2007 р. ліквідував Європейські Співтовариства, ЄС став його правонаступником та було відмінено структуру «опор» [9]. За рахунок таких змін вдалося затвердити міжнародну правосуб'єктність ЄС, яка наділена визначеними компетенціями.

Однією з базових ознак ЄС є наявності міжнародної правосуб'єктності, що проявляється у можливості укладення договорів з державами або міжнародними організаціями. Правова основа укладення договорів ЄС закладена у статті 47 ДЄС, яка прямо вказує на те, що «Союз має правосуб'єктність» [7]. Стаття 216 ДФЄС доповнює цю норму, зазначаючи, що «Союз може укладати угоди з третіми країнами або міжнародними організаціями, якщо це передбачено договорами ЄС або необхідно для досягнення цілей Союзу» [8]. Отже, ЄС має компетенцію на укладення договорів у межах своєї внутрішньої юрисдикції. На практиці це означає, що ЄС укладає угоди як від власного імені, так і спільно з державами-членами — залежно від поділу компетенцій. Якщо сфера регулюється є виключною компетенцією Союзу (наприклад, спільна торговельна політика), договір укладається лише ЄС. Якщо компетенція є спільною, угода має бути змішаною — тобто її підписують і ЄС, і держави-члени.

Яскравим прикладом реалізації договірної правосуб'єктності ЄС є Угода про асоціацію з Україною (2014 р.) [3]. Зазначена Угода стала вагомим кроком у зближенні України з ЄС, засвідчивши, що Євросоюз здатен діяти як цілісний суб'єкт у глобальному контексті. Ще одним прикладом є Всеосяжна економічна та торгова угода між ЄС і Канадою (CETA). Вона охоплює широкий спектр питань — від митних зборів до інвестиційного арбітражу — й укладена від імені ЄС як ключового гравця на міжнародному торговельному ринку [4].

Участь ЄС у багатосторонніх угодах також демонструє активне

співробітництво у різних сферах міжнародних відносин. Так, Європейський Союз є стороною Паризької кліматичної угоди, де він виступає самостійно від держав-членів. Це означає, що ЄС може брати зобов'язання, звітувати про їх виконання та брати участь у переговорах нарівні з державами. Загалом Європейський Союз постає як самостійний і ефективний суб'єкт укладення міжнародних договорів. Його договірна правосуб'єктність є не лише юридичною нормою, а й реальним механізмом впливу на глобальні процеси. Це дозволяє ЄС просувати свої цінності, захищати економічні інтереси та впливати на формування сучасного міжнародного права, виступаючи як регіональне об'єднання, наділене правосубєктністю.

Європейський Союз, як унікальне наднаціональне утворення, протягом останніх десятиліть утвердив себе не лише як регіональна інтеграційна спільнота, а і як повноцінний суб'єкт міжнародного права, що активно взаємодіє з міжнародними організаціями та встановлює правовідносини. Активна участь ЄС проявляється через діяльність у рамках співробітництва з глобальними інституціями — такими як ООН, СОТ, ВООЗ, МВФ тощо. Це свідчить про те, що ЄС перетворився з економічного регіонального об'єднання на актора світової політики та дипломатії. Про наявність міжнародної правосуб'єктності свідчить й можливість самостійно долучатися до діяльності міжнародних організацій. Юридичне підґрунтя такої взаємодії посилене статтями 216–218 ДФЄС, які регулюють процес укладення міжнародних угод про співробітництво, та статтею 47 ДЄС [7; 8].

Одним із прикладів рівноправної взаємодії є участь ЄС в системі ООН. Попри те, що ЄС не є державою, Генеральна Асамблея ООН у 2011 році надала ЄС розширений статус спостерігача, що дозволяє виступати, вносити пропозиції, а також відповідати на виступи інших членів ООН. ЄС є також активним учасником миротворчих, гуманітарних та екологічних ініціатив ООН, співпрацюючи з такими структурами, як ПРООН, ЮНІСЕФ, ВООЗ. У сфері міжнародної торгівлі ЄС є членом Світової організації торгівлі (СОТ), де діє як єдиний економічний блок.

Завдяки спільній торговельній політиці (виключній компетенції ЄС), Союз укладає угоди від власного імені, веде переговори про зону вільної торгівлі, митні угоди та врегулювання торговельних спорів. Це надає йому статус рівного учасника поряд з державами. Також важливою є участь ЄС у роботі таких організацій як Міжнародний валютний фонд (МВФ) та Світовий банк. Хоча ЄС не є членом МВФ напряму, Єврозона координує позиції держав-членів через Європейську комісію та Європейський центральний банк (ЄЦБ), що дозволяє ЄС мати вплив на прийняття рішень в рамках МВФ.

ЄС активно співпрацює з НАТО у питаннях безпеки та оборони. Хоча вони

є різними за природою структурами (ЄС – переважно політична та економічна спільнота, НАТО – військово-політичний альянс), з 2003 року між ними існує механізм стратегічного партнерства, що передбачає обмін інформацією, координацію місій та спільні дії у кризових ситуаціях.

Європейський Союз також має особливі відносини з Радою Європи. Хоча всі держави-члени ЄС одночасно є членами Ради Європи, ЄС активно взаємодіє з Радою Європи, особливо важливим є взаємодія з Європейським судом з прав людини. Попри те, що наразі ЄС ще не приєднався до Європейської конвенції з прав людини, судова практика Суду ЄС демонструє тісну інтеграцію у європейський правозахисний простір.

Важливо підкреслити, що взаємодія ЄС з міжнародними організаціями не є підпорядкованою – ЄС не лише виконує рекомендації чи зобов'язання, але й активно формує порядок денний, ініціює реформи та надає значні фінансові внески у діяльність міжнародних інституцій. Наприклад, ЄС є одним із найбільших донорів у програмах ООН, що дає йому важелі політичного впливу на світовій арені.

Через участь у створенні міжнародних стандартів, норм і механізмів ЄС часто виступає ініціатором чи модельним прикладом для інших регіональних блоків. Його нормативні акти у сфері клімату, безпеки харчових продуктів, цифрових ринків впроваджуються глобально як «право Брюсселя». Європейський Союз продемонстрував, що навіть не будучи державою, це регіональне об'єднання здатно діяти як рівноправний партнер у відносинах з провідними міжнародними організаціями.

Отже, завдяки своїй правовій автономії, інституційній структурі та політичному впливу, ЄС не лише виконує роль учасника глобального управління, а й дедалі частіше виступає ініціатором змін у світовій системі міжнародного права. Це підкреслює унікальність його правового статусу та дає підстави розглядати ЄС як нову форму суб'єкта міжнародного права — такого, що взаємодіє на рівних із державами та міжнародними організаціями [2].

Питання міжнародної правосуб'єктності Європейського Союзу (ЄС) є не лише теоретичним конструктом, визначеним установчими договорами, а й практично реалізується через діяльність його судових органів. Суд Європейського Союзу (СЄС), зокрема Суд справедливості, відіграє ключову роль у формуванні й тлумаченні правового статусу ЄС як суб'єкта міжнародного права. Саме його практика забезпечила поступове формування доктрини міжнародної правосуб'єктності Союзу задовго до офіційного визнання цього статусу в Лісабонському договорі 2007 року. Перші кроки до визнання зовнішньої правосуб'єктності були здійснені ще на етапі існування

Європейського економічного співтовариства (ЄЕС). У справі Commission v. Council (ERTA case), 22/70 (1971) Суд встановив, що Співтовариство має право укладати міжнародні угоди у сферах, що входять до його компетенції. Це стало першим визнанням зовнішніх повноважень інституцій ЄЕС. У цьому рішенні було проголошено доктрину «зовнішніх повноважень за аналогією» (implied external competence): якщо Союз має внутрішню компетенцію в певній сфері, то йому притаманна й зовнішня компетенція, тобто здатність укладати угоди з третіми сторонами в цій сфері. Це рішення було революційним, оскільки поставило під сумнів тезу про те, що тільки держави-члени можуть виступати суб'єктами міжнародного права [6]. Наступним важливим етапом стала справа Opinion 1/76 (Draft Agreement establishing a European laying-up fund for inland waterway vessels). Суд підкреслив, що правосуб'єктність ЄС у зовнішніх зносинах повинна бути тісно пов'язана з його внутрішніми повноваженнями [10]. Таким чином, зовнішні дії повинні бути похідними, тобто вторинними до внутрішніх компетенцій. Важливу роль у розвитку концепції відіграла справа Opinion 1/94 (WTO Agreement), де Суд визнав, що укладання угод СОТ виходить за межі виняткової компетенції Співтовариства і вимагає участі держав-членів. Це продемонструвало обмежений характер зовнішньої правосуб'єктності до моменту надання більш широких повноважень [11].

Після набрання чинності Лісабонського договору (2009), міжнародна правосуб'єктність ЄС була прямо закріплена в статті 47 ДЄС. Відтоді практика Суду акцентується на деталізації меж цієї правосуб'єктності. З цієї позиції важливою стала справа Opinion 2/13 щодо приєднання ЄС до Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ). Хоча Суд визнав, що ЄС має правосуб'єктність і потенційну можливість приєднатися до ЄКПЛ, він ухвалив негативний висновок про відповідність запропонованого механізму договору нормам права ЄС. Суд наголосив, що інституційна автономія права ЄС не може бути порушена навіть заради розширення його міжнародної участі. Це рішення стало демонстрацією того, що, хоча ЄС має суб'єктність, вона діє в чітко визначених правових межах. Суд ЄС неодноразово підтверджував, що ЄС може бути самостійною стороною міжнародних спорів [12]. Зокрема, у численних справах щодо дотримання міжнародних угод, укладених ЄС (наприклад, у рамках СОТ), Суд ухвалював рішення про відповідальність Союзу за порушення міжнародних зобов'язань. Це також підкреслює визнання ЄС як відповідального суб'єкта міжнародного права. Суд ЄС також встановив верховенство права ЄС над правом держав-членів (справа Costa v. ENEL, 6/64) та прямий ефект норм європейського права. Це означає, що міжнародні угоди, укладені ЄС, мають пріоритет у застосуванні навіть над національними нормативними актами держав-членів [5]. Такий підхід ще більше закріплює

авторитет ЄС як повноправного міжнародного актора.

Можемо констатувати, що Суд ЄС зробив вирішальний внесок у становлення та розвиток міжнародної правосуб'єктності ЄС. Його рішення не лише випередили договірні положення, але й заклали концептуальні засади, які лягли в основу правової реальності після Лісабонського договору. Судова практика підтверджує, що міжнародна правосуб'єктність ЄС є реальним інструментом зовнішньої дії, а не лише декларативною нормою. Водночас Суд чітко артикулює межі цієї суб'єктності, охороняючи автономність і цілісність правового порядку Європейського Союзу.

Предметом для наукових дискусій є правова природа Європейського Союзу (ЄС) ще з моменту його створення та розвитку, що ускладнювало визначення меж його компетенцій та правосуб'єктності. ЄС, як політико-правове утворення, не підпадає повністю під жодну з класичних категорій міжнародного права: він не є ані державою, ані традиційною міжнародною організацією. Унікальність інституційної конструкції та рівня інтеграції спричинили появу кількох підходів до тлумачення правової природи ЄС у теоретичній і юридичній літературі.

Прихильниками підходу, що ЄС є міжнародною організацією є, зокрема, Paul Craig і Gráinne de Búrca, які у своїй праці EU Law: Text, Cases, and Materials (Oxford University Press) зазначають, що ЄС має риси класичної міжнародної організації, хоча й виходить за її межі в окремих сферах. В той же час ЄС не можна відносити до класичних міжнародних організацій, з огляду на наявність єдиної валюти (євро) та митного союзу, власна зовнішня політика, укладення міжнародних угод. Важливо ще зазначити таку особливість, що ЄС приймає обов'язкові правові акти, що мають пряму дію на території держав-членів, його право має примат над національним законодавством, що підтверджено практикою Суду ЄС. Цей підхід базується на тому, що Європейський Союз створений на основі міжнародних договорів — волевиявлення суверенних держав. Як і інші міжурядові організації (ООН, СОТ, НАТО), ЄС функціонує в межах повноважень, делегованих йому державами-членами. Згідно з цим підходом, правосуб'єктність ЄС є похідною (derivative), оскільки держава-член залишається головним носієм суверенітету. Вони стверджують, що ЄС не може виступати незалежною державою, оскільки не має повного суверенітету та не здійснює контроль над такими атрибутами державності, як армія, оподаткування чи зовнішня політика в повному обсязі.

Jean-Claude Piris у праці The Lisbon Treaty: A Legal and Political Analysis зазначає, що є прихильником концепції, що ЄС виступає як федеративне або наднаціональне утворення. Цей підхід відображає думку, що ЄС більше

схожий на федерацію або конфедерацію — своєрідне «наддержавне» об'єднання. Відповідно до цієї концепції, ЄС володіє елементами суверенітету: у нього є власна правова система (acquis communautaire), судова влада, єдина валюта (євро), спільний ринок, спільна зовнішня політика. Більше того, ЄС може приймати обов'язкові для держав-членів рішення, які мають пряму дію та примат над національним правом. Bruno de Witte говорить про «гібридність» ЄС, який поєднує риси як міжнародної організації, так і федеративної держави. У центрі уваги цих дослідників — наднаціональні елементи, які роблять ЄС більш схожим на державу, ніж на звичайну міжнародну організацію.

Найбільш поширеним сучасним підходом серед європейських дослідників є визнання ЄС як sui generis утворення — тобто такого, що не має аналогів у міжнародному праві. Цей підхід визнає, що ЄС є унікальним суб'єктом, який створив свою власну правову систему, здатну до автономного функціонування. Його інституції — Європейська Комісія, Європейський парламент, Суд ЄС — мають законодавчі, виконавчі та судові функції, що властиво державам. Robert Schütze у своїй праці European Constitutional Law називає ЄС «конституційною системою без держави». За його словами, правова система ЄС має власну логіку, автономну юриспруденцію та цілісність, яка забезпечується рішеннями Суду ЄС. Іншими словами, правовий статус ЄС не можна звести до жодної із класичних моделей міжнародного або державного права.

Деякі вчені підходять до розгляду ЄС як до конституційного простору, який має власні механізми правової регуляції, що визначають не лише компетенції інституцій, а й права громадян. Суд ЄС визнає права громадян ЄС як безпосередньо застосовувані, розвиваючи концепцію європейського громадянства. В такому підході основна увага зосереджена на функціональній ролі правопорядку ЄС, а не лише на джерелах його утворення. Цей підхід акцентує на тому, що правова природа ЄС полягає у його здатності гарантувати основні права, свободи та правові механізми для громадян, незалежно від національної належності. Таким чином, європейська інтеграція отримує не тільки політичний чи економічний, але й глибокий правовий вимір. Отже, правова природа Європейського Союзу є складною, багатогранною та неоднозначною. На сьогодні не існує єдиного теоретичного підходу, який міг би повністю охопити всі юридичні, політичні та інституційні особливості цього утворення. Водночас можна стверджувати, що ЄС є унікальним суб'єктом міжнародного права, який має риси як міжнародної організації, так і федеративного чи навіть державоподібного утворення.

Висновки. Європейський Союз виступає унікальним суб'єктом

міжнародного права, який поєднує риси міжурядової та наднаціональної організації. Його міжнародна правосуб'єктність закріплена на рівні установчих договорів, зокрема Лісабонського договору, що офіційно визнає за ЄС право укладати міжнародні угоди, бути стороною міжнародних договорів, а також брати участь у діяльності міжнародних організацій. Такий статус дозволяє Європейському Союзу виступати самостійним актором на міжнародній арені, від імені всіх держав-членів, у визначених сферах компетенції.

Міжнародна правосуб'єктність ЄС є правовим відображенням його глибокої інтеграції та здатності впливати на глобальні процеси, що вирізняє його серед інших міжнародних організацій і формує новий тип міжнародного учасника. Міжнародна правосуб'єктність ЄС сформувалась еволюційно — від функціональної правосуб'єктності окремих співтовариств до повноцінної суб'єктності ЄС після Лісабонського договору.

ЄС має розгалужену систему внутрішнього права, законодавчі та виконавчі органи, судову владу та повноваження укладати міжнародні угоди. Завдяки цьому ЄС займає проміжне, гібридне положення — він не є ні класичною міжнародною організацією, ні федеративною державою. Такий sui generis статус дозволяє йому ефективно функціонувати в умовах глобалізації та регіональної інтеграції.

Завдяки своїй правовій автономії, інституційній структурі та політичному впливу ЄС дедалі частіше виступає ініціатором змін у світовій системі міжнародного права. Подальше дослідження правової природи ЄС важливе для розуміння механізмів міжнародного правотворення, адаптації права до нових форм співпраці та забезпечення стабільності правового порядку в Європі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Європейський Союз : навч. посіб. / [А. О. Бояр (кер. авт. кол.), Н. П. Карпчук, Н. І. Романюк та ін.] ; за ред. А. О. Бояра, С. В. Федонюка. – Київ : ФОП Маслаков, 2020. 600 с. URL.: https://lib.lntu.edu.ua/sites/default/files/2021-01/European_Union_textbook_0.pdf.
2. Європейське право: право Європейського Союзу : підручник : у 3 кн. / за заг. ред. В. І. Муравйова. – Кн. 3 : Право зовнішніх зносин Європейського Союзу / В. І. Муравйов, М. М. Микієвич, І. Г. Білас та ін. Київ : Ін Юре, 2015. 408 с. URL.: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u362/pravo_zovnishnih_znosin_ies.pdf.
3. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Офіційний вісник України. 2014. № 75. Ст. 2125. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.
4. BBC News Україна. Угода CETA: що це і чому вона важлива для України. URL.: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/10/161030_eu_canada_vc.
5. Case 6/64 Costa v ENEL [1964] ECLI:EU:C:1964:66. URL.: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:61964CJ0006&from=EN.

6. Case 22/70 Commission v Council (ERTA) [1971] ECLI:EU:C:1971:32. URL.: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61970CJ0022.
7. Consolidated version of the Treaty on European Union // Official Journal of the European Union. 2016. C 202/01. URL.: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012M/TXT.
8. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union // Official Journal of the European Union. 2016. 07.06. C 202. P. 6. URL.: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016E/TXT&from=EN.
9. Official Journal of the European Union. 2007. C 306. URL.: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=OJ%3AC%3A2007%3A306%3ATOC.
10. Opinion 1/76 Draft Agreement establishing a European laying-up fund for inland waterway vessels [1977] ECLI:EU:C:1977:63. URL.: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61976CV0001.
11. Opinion 1/94 WTO Agreement [1994] ECLI:EU:C:1994:384 URL.: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61994CV0001.
12. Opinion 2/13 Accession of the EU to the ECHR [2014] ECLI:EU:C:2014:2454 URL.: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62013CV0002.
13. Treaty on European Union (Maastricht Treaty), 1992 URL.: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11992M/TXT&from=EN.

Куриленко Карина Володимирівна,
здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету права та міжнародних відносин
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

РОЛЬ ТА МІСЦЕ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В СИСТЕМІ ПРАВА УКРАЇНИ

В умовах сучасних викликів, що постали перед Україною в контексті збройної агресії Російської Федерації, особливої значущості набуває ефективне функціонування механізмів захисту прав людини. Одним із ключових інструментів такої правозахисної системи є Європейський суд з прав людини — судовий орган Ради Європи, юрисдикція якого поширюється на всі держави-учасниці Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року.

Після приєднання України до Ради Європи та ратифікації Конвенції, практика ЄСПЛ набула нормативного значення в національному правовому порядку. Водночас залишається відкритим питання про реальну ефективність впливу цієї практики на українську систему права, її застосування судами та законодавцем. Зокрема, в умовах збройного конфлікту, що триває на території України з 2014 року, практика ЄСПЛ виконує не лише інтерпретаційну, а й доказову функцію в контексті міжнародної відповідальності держав.

Метою цього дослідження є аналіз ролі та місця рішень Європейського суду з прав людини в системі права України з урахуванням конституційно-правових положень, національного законодавства, судової практики та актуальної міжнародної ситуації. У роботі використано формально-юридичний, порівняльно-правовий та системний методи дослідження, а також елементи аналізу судової практики.

Актуальність теми зумовлена як посиленою динамікою росту кількості міждержавних та індивідуальних заяв у ЄСПЛ проти російської федерації, а також України, так і необхідністю системного осмислення того, яким чином практика цього Суду впливає на тлумачення та застосування українського законодавства. З’ясування правової природи прецедентної практики ЄСПЛ, визначення її обов’язковості й аналіз реалізації національними судами рішень Суду дозволяє оцінити реальний рівень інтегрованості України в європейський правовий простір.

Виклад основного матеріалу. У системі сучасного європейського права регіональні судові органи відіграють ключову роль у забезпеченні правової інтеграції, захисту основоположних прав і свобод, а також у гармонізації судової практики держав-учасниць. В основоположних актах європейських

інтеграційних об'єднань цьому питанню присвячується окремий розділ. При цьому судові установи мають статус, рівнозначний іншим органам міжнародних європейських організацій, таким як асамблеї, ради, комітети та парламентські структури. Так, правовий статус ЄСПЛ закріплено не в Статуті Ради Європи, а в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі — ЄКПЛ), де главу II (ст. 19–51) повністю присвячено саме діяльності Європейського суду з прав людини. Це підкреслює унікальність правової природи цього конвенційного органу [8].

Варто наголосити на тому, що рішення ЄСПЛ мають виражений прецедентний характер, тому практика Суду відіграє ключову роль у гармонізації національного законодавства із загальноєвропейськими стандартами захисту прав людини.

Особливістю ЄСПЛ є його автономність від політичних органів Ради Європи та одночасне виконання функції інтерпретатора правових стандартів у регіоні [18]. Прикладом є справа Loizidou v. Turkey 1996 року, у якій Суд визнав, що ефективний контроль однієї держави над частиною території іншої може зумовлювати її відповідальність за дотримання Конвенції. Це стало підґрунтям для подальшої практики Суду щодо екстериторіальної юрисдикції [4]. Також важливе рішення у справі Selmouni v. France 1999 року змінило підхід до тлумачення заборони катувань згідно до ст. 3 ЄКПЛ , наголосивши, що стандарти прав людини мають розвиватися [5].

Особливу увагу слід приділити іншому аспекту статусу європейських регіональних судів, який безпосередньо пов’язаний із питанням правових підстав їхнього створення. Йдеться про принцип їхнього постійного функціонування. Якщо серед міжнародних судових установ є такі, що працюють на тимчасовій основі («ad hoc») або періодично (наприклад, міжнародні кримінальні трибунали), то активна співпраця європейських держав вимагає функціонування судових інстанцій на постійній основі. Саме так працюють європейські судові установи, що формують систему європейського інтеграційного правосуддя.

У деяких випадках правові підстави постійного функціонування судів чітко визначені, в інших – ні, що, однак, не перешкоджає їхній стабільній діяльності. Подібний принцип закріплено щодо ЄСПЛ: згідно з Європейською Конвенцією, він працює безперервно (ст. 19).

З огляду на це, постійний характер діяльності ЄСПЛ є одним із чинників його впливу на правотворчість у сфері захисту прав людини. Постійність функціонування, стабільна юрисдикція та процесуальна незалежність

дозволяють Суду сформувати стійку систему прецедентного права, яке держава-учасниця зобов'язана враховувати згідно зі ст. 46 ЄКПЛ [8].

Таким чином, незалежно від того, чи прямо закріплено принцип постійного функціонування того чи іншого міжнародного регіонального суду, на практиці всі суди, що входять до європейської системи інтеграційного правосуддя, працюють на безперервній основі. Це правило застосовується незалежно від фактичного обсягу діяльності європейських судових органів і не залежить від періодичності їхньої роботи [2]. Їхня головна функція полягає в тлумаченні та застосуванні права відповідного правопорядку, а також виконанні своїх обов'язків без обмежень у часі чи певної заздалегідь визначеної місії. Відповідно, ці судові установи продовжують свою діяльність доти, доки існує організація, що створила відповідний правопорядок. Частота виконання їхніх функцій визначається обсягом компетенції, наданої суду установчими актами конкретного інтеграційного об'єднання.

У практиці України правозастосування та наукових дослідженнях поняття прецедентної практики Європейського суду з прав людини як «джерела права» має свої особливості. Для глибшого розуміння правової природи рішень Європейського суду необхідно продовжити попередній аналіз щодо з'ясування статусу цієї інституції в межах системи Ради Європи.

Функціонування ЄСПЛ полягає у розгляді індивідуальних справ (заяв), які були визнані прийнятними до провадження. Подавати такі заяви можуть як фізичні особи, так і неурядові організації або групи громадян. Варто зазначити, що кількість звернень до Європейського суду з прав людини з боку країн-членів Ради Європи невпинно зростає. Ймовірно, це свідчить про те, що значна частина громадян не задоволена національними судовими рішеннями і тому змушена звертатися до ЄСПЛ [7, с. 119].

Україна приєдналася до Ради Європи 9 листопада 1995 року, а Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод разом із додатковими протоколами була ратифікована лише 17 липня 1997 року відповідно до Закону України № 475/97-ВР. Відповідно до статті 1 цього Закону, Україна повністю визнає дію статті 25 Конвенції 1950 року, яка передбачає право подання індивідуальних заяв до Європейської комісії з прав людини, а також статті 46, що встановлює обов'язкову юрисдикцію ЄСПЛ без необхідності укладання додаткових угод [10].

Конвенція є динамічним правовим документом, який потребує тлумачення з урахуванням сучасних реалій. Протягом десятиліть з моменту її ухвалення відносини між державами та громадянами зазнали значних змін. З огляду на еволюцію суспільних уявлень щодо правового захисту особи, ЄСПЛ

розширив сферу застосування пункту 1 статті 6 Конвенції, поширивши її дію на спори між громадянами та державними органами [3].

Загальні принципи дії міжнародних договорів в Україні визначені статтею 9 Конституції, згідно з якою міжнародні угоди, ратифіковані Верховною Радою, є частиною національного законодавства [11]. З огляду на положення Конституції, Віденської конвенції та Закону України № 1906-IV, під час здійснення правосуддя суди мають враховувати принцип пріоритету міжнародного договору над національними нормативно-правовими актами, за винятком Конституції України. У разі розбіжностей між положеннями міжнародного договору та внутрішнім законодавством застосовуються норми міжнародного права.

Також суди керуються нормами Конституції України як актом прямої дії. Водночас вони не уповноважені визнавати неконституційними закони чи міжнародні договори — це належить до виключної компетенції Конституційного Суду України. Хоча Конвенцію було ратифіковано Законом № 475/97-ВР ще у 1997 році, її положення стали обов'язковими для України лише 11 вересня 1997 року — після передачі ратифікаційної грамоти Генеральному секретарю Ради Європи відповідно до статті 59 Конвенції.

Згодом, 3 травня 2002 року, Україна ратифікувала Протокол № 13 (Закон № 318-IV від 28.11.2002 р.), а пізніше — Протокол № 14 (Закон № 3435-IV від 09.02.2006 р.), який набрав чинності 1 червня 2010 року. Важливо підкреслити, що всі додаткові протоколи є невід'ємною частиною Конвенції [9].

Значним кроком у впровадженні норм Конвенції стало ухвалення Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.03.2006 року № 3477-IV. Відповідно до його статті 17, суди зобов'язані застосовувати Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права при розгляді справ. Це означає, що при встановленні обставин справи, обґрунтуванні рішень та тлумаченні норм національного законодавства суди повинні враховувати позиції ЄСПЛ.

У кожному судовому рішенні використання практики ЄСПЛ здійснюється через статтю 17 зазначеного Закону. Крім того, його стаття 18 визначає порядок посилання на Конвенцію та рішення Європейського суду. При цьому поняття «практика Суду» охоплює не лише рішення щодо України, а й рішення, ухвалені щодо інших держав. Закон № 3477-IV не містить жодних заборон щодо застосування судової практики ЄСПЛ у справах, розглянутих стосовно інших країн [9, с. 6].

Крім цього, в Постанові Пленуму Вищого адміністративного суду України «Про судове рішення в адміністративній справі» від 20.05.2013 № 7 передбачено можливість посилання на рішення ЄСПЛ у мотивувальній

частині судових рішень. Суди повинні обґрунтовувати застосування певних норм права та мотивувати їх вибір. Просте цитування законодавчих положень без належного тлумачення їх застосування не може вважатися достатнім юридичним обґрунтуванням [9].

Таким чином, при ухваленні рішень суди мають ретельно аналізувати контекст справи, щоб уникнути викривлення змісту практики ЄСПЛ. Некоректне використання окремих цитат із рішень Європейського суду може призвести до неправильного тлумачення правових норм.

При цьому суди мають певну дискрецію у визначенні доречності застосування практики ЄСПЛ у конкретній справі. За словами С. Шевчука, обов'язковість прецедентної практики ЄСПЛ для України випливає з принципу ієрархії юрисдикцій: саме Європейський суд має вищу юрисдикцію у сфері захисту прав людини, що узгоджується з частиною четвертою статті 55 Конституції України [12, с. 173].

Під час розгляду справ суди часто використовують рішення ЄСПЛ для обґрунтування принципу юридичної визначеності, що випливає з положень Конвенції. Наприклад, у рішеннях Львівського окружного адміністративного суду від 2 жовтня 2014 року (справа № 813/5533/14) та Миколаївського окружного адміністративного суду від 11 січня 2010 року (справа № 2а-3850/09/1470) суди посилалися на позицію ЄСПЛ у справі Yvonne van Duyn v. Home Office (Case 41/74).

У цьому контексті важливо розглядати рішення ЄСПЛ комплексно, з урахуванням їх системного впливу на правозастосування в Україні.

В умовах збройного конфлікту, який триває на території України з 2014 року, а особливо після повномасштабного вторгнення у 2022 році, практика ЄСПЛ набула нового значення. Його судова практика дедалі частіше використовується не лише для захисту індивідуальних прав, а й як засіб фіксації системних порушень прав людини, пов'язаних із воєнними діями, окупацією, переслідуваннями та депортаціями.

У червні 2022 року Україна подала міждержавну заяву проти Росії за порушення Конвенції під час повномасштабної агресії, що підтверджує зростання ролі ЄСПЛ у контексті міжнародно-правової відповідальності держав. Водночас національні суди активно використовують прецеденти Суду для захисту прав внутрішньо переміщених осіб, військовослужбовців, цивільного населення на окупованих територіях, що демонструє гнучкість і універсальність правових механізмів ЄСПЛ у період кризи.

Саме тому Суд дедалі частіше виступає органом, який не лише здійснює тлумачення та забезпечує застосування існуючих міжнародно-правових норм у сфері захисту прав людини, але й виступає творцем нових підходів та

стандартів. Це проявляється як у процедурному аспекті (наприклад, у прискоренні розгляду міждержавних справ), так і в матеріальному — через розширене тлумачення положень Конвенції.

Зокрема, у справі Ukraine v. Russia (re Crimea) (заяви № 20958/14 та № 38334/18), Суд визнав прийнятною заяву уряду України щодо порушення прав людини та встановив, що Російська Федерація здійснювала ефективний контроль над територією Автономної Республіки Крим уже з 27 лютого 2014 року, тобто ще до офіційної анексії півострову [6]. Це рішення є визначальним для подальшого розвитку практики у сфері відповідальності держав за окупаційне правління. Таким чином, Суд фактично визнав агресію РФ як триваюче порушення міжнародного права та низки положень статей ЄКПЛ.

ЄСПЛ також встановлює прецеденти в оцінці застосування Конвенції під час активної фази бойових дій. Це стосується, зокрема, стандартів щодо права на життя згідно до ст. 2 ЄКПЛ, заборони катувань, що передбачається ст. 3 ЄКПЛ, права на ефективний засіб правового захисту відповідно до ст. 13 ЄКПЛ тощо [8]. Водночас, ЄСПЛ координує свою діяльність із міжнародними інституціями, включаючи Міжнародний кримінальний суд, що посилює комплексний підхід до відповідальності за воєнні злочини та злочини проти людяності.

Крім того, у міждержавній справі Ukraine and the Netherlands v. Russia (заяви №№ 8019/16, 43800/14 та 28525/20), що стосується подій на сході України та збиття літака рейсу MH17, ЄСПЛ встановив, що Росія має нести відповідальність за численні порушення ЄКПЛ, які були скоєні в ході цього злочину [1]. Це рішення є безпрецедентним за масштабом та правовою новизною, і вже впливає на розвиток правових стандартів у ситуаціях, де порушення Конвенції відбуваються в умовах міжнародного збройного конфлікту.

Висновок. У ході цього дослідження було встановлено, що практика Європейського суду з прав людини відіграє ключову роль у формуванні та розвитку системи права України. Рішення Суду, маючи прецедентний характер, використовуються національними судами як орієнтир для тлумачення та їх застосування , а в окремих випадках — як обґрунтування для законодавчих змін.

Юридична обов’язковість рішень ЄСПЛ для України базується на нормах Конституції України, міжнародних договорах, зокрема Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, та на положеннях спеціального закону № 3477-IV.

В умовах повномасштабної збройної агресії росії проти України практика ЄСПЛ виконує також функцію фіксації системних порушень прав людини,

сприяє встановленню міжнародно-правової відповідальності держави-агресора та захищає права різних категорій населення, в тому числі вразливих, таких як внутрішньо переміщені особи, військовослужбовці, цивільне населення на окупованих територіях.

Водночас практика Суду виконує й правотворчу функцію: вона не лише виступає інтерпретатором Конвенції, а й формує нові стандарти захисту прав і свобод, які повинні застосовуватись державами-учасницями. В Україні, де законодавство перебуває у стадії реформування, значення рішень ЄСПЛ як стабілізуючого та орієнтуючого інструменту особливо зростає.

Отже, рішення ЄСПЛ інтегрувались у систему українського права як функціонально обов'язкові прецеденти, що забезпечують єдність судової практики, посилюють юридичну визначеність та сприяють реалізації принципу верховенства права. Їх належне застосування є необхідною умовою для ефективної інтеграції України до європейського правового простору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ukraine and the Netherlands v. Russia. URL.: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-221847.
2. Barer C., Grant J. International Criminal LawDeskbook. Routledge, 2013. 568 p.
3. Case judgment of Ferrazzini v. Italy (Заява N44759/98). URL.: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_167.
4. Loizidou v. Turkey, ECHR, Judgment of 18 December 1996, Series A no. 310. URL.: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-58007%22]}
5. Selmouni v. France, ECHR, Judgment of 28 July1999, Reports 1999-V. URL.: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22002-13989%22]}.
6. Ukraine v. Russia (re Crimea). URL.: https://hudoc.echr.coe.int/ukr?itemid=002-14347.
7. Ісмаїлов К. Ю. Вплив рішень Європейського суду з прав людини на систему джерел права України. Держава і право. Вип. 51. С.75–80.
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, 1950. URL.: https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf.
9. Постанови Пленуму Вищого адміністративного суду України «Про судове рішення в адміністративній справі». URL.: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/v0007760-13.
10. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: Закон України від 17.07.1997 № 475/97-ВР. URL.: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/475/97-вр.
11. Фулей Т. І. Застосування практики ЄСПЛ приздійсненні правосуддя : наук.-метод. посіб. 2-ге вид., випр. і допов. Київ, 2015. 208 с.
Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. К.: Монографія, 2007. С. 466.

Яким'юк Софія Миколаївна,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Факультету права та міжнародних відносин
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

СВОБОДА ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ В ІНТЕРНЕТІ: ТЕНДЕНЦІЇ У РІШЕННЯХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Свобода вираження поглядів є одним із ключових інститутів системи основоположних прав людини, що становлять концептуальну й нормативну основу демократичного суспільства. Вона слугує не лише механізмом індивідуального самовираження особи, а й гарантом функціонування плюралістичного соціуму, в якому забезпечено вільний обіг інформації, відкриту громадську дискусію та інституційний захист інакомислення. Дані елементи є ознаками правової держави та засадничими умовами побудови справжньої демократії.

У добу цифровізації суспільства свобода вираження набуває нових значень та проявів. Цифрове середовище, особливо Інтернет-простір, який характеризується глобальністю, оперативністю і динамічністю, стає головною платформою для реалізації цього права. Водночас саме віртуальне середовище породжує новітні загрози: безконтрольне поширення мови ворожнечі, маніпуляції інформацією (дезінформація), заклики до насильства, а також питання притягнення до відповідальності за оприлюднений цифровий контент. Таким чином, постає складне і водночас концептуально важливе питання — як досягти легітимного та ефективного балансу між свободою вираження і потребою її обмеження з метою захисту національної безпеки, прав інших осіб, суспільної моралі та публічного порядку.

Національна правова система України у зазначеному питанні спирається як на внутрішнє конституційне регулювання, так і на положення міжнародних актів, що мають вищу юридичну силу згідно зі статтею 9 Конституції України [1].

Згідно зі статтею 22 Основного Закону [1], права і свободи людини і громадянина, закріплені у Конституції, не є вичерпними; вони гарантуються і не можуть бути скасовані, а при ухваленні нових законів або внесенні змін до чинного законодавства заборонено звуження змісту та обсягу наявних прав. Указана норма встановлює принцип недопустимості регресивного тлумачення основоположних прав, що покладає на законодавця обов'язок дотримання конституційного стандарту захисту прав людини навіть у контексті легітимного нормативного втручання.

У статті 34 Конституції України [1] конкретизується зміст права на свободу думки, слова, а також права на вільне вираження переконань. Крім того, ця норма закріплює право особи на вільне збирання, зберігання, використання та поширення інформації за допомогою будь-яких засобів — усних, письмових або електронних. Водночас реалізація зазначених прав може бути обґрунтовано обмежена виключно законом і лише в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності, громадського порядку, охорони здоров'я населення, захисту прав і репутації інших осіб, а також з метою недопущення розголошення конфіденційної інформації або забезпечення авторитету й неупередженості судової влади.

На міжнародному рівні нормативне закріплення свободи вираження поглядів бере початок із положень Загальної декларації прав людини 1948 року [3]. У статті 19 міститься безумовна гарантія права кожної особи на свободу переконань і вільне їх виявлення, що включає можливість шукати, отримувати й передавати інформацію та ідеї будь-якими засобами, незалежно від державних кордонів. Примітним є те, що дана норма не містить формальних обмежень, що засвідчує її декларативно-програмний характер та водночас — нормативно-ціннісну основу всіх наступних міжнародно-правових актів у сфері захисту прав людини.

Особливу значущість має практика Європейському суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) — органу, покликаного забезпечувати дотримання положень Європейської конвенції з прав людини (1950 р., далі – ЄКПЛ, Конвенція) [5]. Право на свободу вираження поглядів закріплено в статті 10 Конвенції, яка охоплює не лише можливість дотримуватись власних переконань, а й свободу отримувати та передавати інформацію й ідеї без втручання з боку державних органів і незалежно від державних кордонів.

Утім, відповідно до частини другої статті 10 [5], ця свобода може підлягати певним обмеженням, якщо вони встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві, особливо для захисту національної безпеки, громадського порядку або прав інших осіб.

Суд, реагуючи на нові реалії, що виникають унаслідок розвитку Інтернету та цифрових комунікацій, неодноразово тлумачив зазначену норму у світлі сучасних викликів. У своїй практиці ЄСПЛ підкреслює, що свобода вираження поглядів є однією з основних умов демократичного суспільства, і будь-яке обмеження цього права має бути предметом суворого контролю з боку судової влади.

Особливої актуальності набуває застосування статті 10 ЄКПЛ до онлайн-середовища, де межі між приватним і публічним часто стираються, а інформація поширюється миттєво та глобально. Суд формує правові орієнтири

щодо меж втручання держави у свободу слова в Інтернеті, осібно в справах, що стосуються блокування сайтів, онлайн-журналістики, коментарів користувачів або цензури в соціальних мережах. При цьому враховується як необхідність захисту інших прав, так і потреба забезпечення відкритого діалогу в демократичному суспільстві [2].

ЄСПЛ для визначення «необхідності» обмежень прав людини використовує так званий тест «необхідності у демократичному суспільстві». Тест передбачає оцінку балансу між захистом індивідуальних прав і необхідністю обмеження цих прав для досягнення законних цілей, таких як національна безпека, громадський порядок чи права інших осіб. Суд встановлює, чи є обмеження відповідним і пропорційним засобом для досягнення цих цілей, зважаючи на рівень втручання в основні права. Ключовим критерієм є визначення того, чи є обмеження «необхідним» у конкретному контексті, що передбачає наявність реальної, а не уявної небезпеки, яку це обмеження має усунути. У разі сумнівів суд застосовує більш строгий підхід, вимагаючи від держави достатніх аргументів для обґрунтування обмежень.

Однією з визначальних справ у контексті обмежень на свободу вираження в Інтернеті є справа Delfi AS проти Естонії [6], яка стала важливим кроком у визначенні відповідальності Інтернет-платформ за коментарі, опубліковані їхніми користувачами.

В даній справі, компанія-заявник була власником одного з найбільших новинних Інтернет-порталів в Естонії. У 2006 році після публікації статті, присвяченої паромній компанії, на сайті з’явились коментарі, що містили образи і погрози на адресу власника компанії. У результаті, щодо Заявника було порушено судову справу про захист ділової репутації, і національний суд зобов’язав компанію виплатити 320 євро за завдану шкоду.

Палата Суду одноголосно визнала, що порушення статті 10 Конвенції не відбулося. Втім, справа була передана до Великої Палати за вимогою компанії-заявника.

У своїй практиці ЄСПЛ вперше розглядав питання відповідальності за образливі коментарі, опубліковані анонімними користувачами на новинному порталі. Стаття 10 Конвенції гарантує право на свободу вираження поглядів, але це право не є абсолютним і може бути обмежене з огляду на захист інших прав, зокрема права на репутацію.

У цьому разі, Суд підкреслив важливість визначення «обов’язків та зобов’язань» новинних Інтернет-порталів, оскільки такі платформи, що діють в економічних цілях, повинні нести відповідальність за зміст, який публікується на їхніх сайтах. Суд визнав, що новинний портал, маючи

можливість контролювати публікацію коментарів, міг передбачити відповідальність за незаконний контент, що публікується користувачами.

ЄСПЛ зазначив, що у справі йшлося про коментарі, що містили мову ненависті та погрози насильством, що є підставою для обмеження свободи вираження поглядів. Суд наголосив, що Інтернет-платформи повинні вживати заходів для боротьби з такими проявами, навіть якщо коментарі публікуються анонімно. Система анонімності в Інтернеті не повинна бути прикриттям для злочинних діянь. Веб-платформи повинні брати на себе відповідальність за запобігання розповсюдженню мови ненависті.

Суд також звернув увагу на те, що компанія-заявник мала технічну можливість контролювати публікацію коментарів, але не вжила достатніх заходів для видалення образливих і загрозливих матеріалів. І хоча анонімність є важливим елементом свободи в Інтернеті, її не можна використовувати як виправдання для безкарності у випадку, коли платформи мають можливість ефективно реагувати на незаконні публікації.

ЄСПЛ зазначив, що відповідальність компанії-заявника за публікацію образливих коментарів є пропорційною і не порушує її права на свободу вираження. Суд вважав, що накладення штрафу в розмірі 320 євро є адекватним і не є надмірним обмеженням свободи вираження поглядів [6].

Значущою є також справа Axel Springer AG проти Німеччини [7], в якій Велика палата ЄСПЛ винесла рішення 12 голосами проти 5, що Німеччина порушила право заявника на свободу вираження поглядів, оштрафувавши журнал і заборонивши подальшу публікацію статей про арешт актора за зберігання кокаїну. Актор подав позов, стверджуючи, що його право на приватність було порушене. Публікації стосувалися публічних судових фактів, отриманих з офіційних джерел, і стосувалися особи, відомої громадськості. Суд також підкреслив, що хоча санкції були м’якими, вони були непропорційними і непотрібними в демократичному суспільстві. 23 вересня 2004 року під час фестивалю Октоберфест актор (псевдонім «Ікс») був затриманий за зберігання кокаїну. Журналіст зміг отримати подробиці інциденту від поліції і прокурора. Актор був відомий завдяки ролі поліцейського суперінтенданта у популярному телевізійному шоу. Раніше він мав судимість за імпорт наркотиків. 29 вересня 2004 року газета Bild опублікувала статтю, яка докладно описувала арешт актора, його кар'єру та попередні судимості.

Водночас інші ЗМІ також поширили інформацію про арешт, посилаючись на статтю Bild. Затим актор подав позов проти Axel Springer AG, материнської компанії Bild, до Гамбурзького регіонального суду. ЄСПЛ заборонив

подальшу публікацію статті, а пізніше наклав штраф на компанію за порушення прав актора.

11 листопада 2005 року національний суд наклав штраф на Axel Springer AG та зобов'язав компанію покрити судові витрати. У підсумку, публікація порушує права актора і завдає йому шкоди в очах громадськості. Було наголошено, що навіть якщо факт арешту був достовірним, суспільний інтерес до цієї інформації був незначним, а особисті права актора мали переважати.

Актор подавав позови проти Axel Springer AG і за інші статті, опубліковані з подібним змістом, зосібна, за статтю від 7 липня 2005 року, яка частково переписувала зізнання актора на суді. Після низки рішень національних судів, які підтвердили заборону публікацій, компанія звернулася до ЄСПЛ.

Уряд Німеччини визнав втручання в свободу вираження поглядів, але обґрунтував його необхідністю захисту приватного життя актора. ЄСПЛ погодився з позицією заявника, що публікація не порушувала приватне життя актора, оскільки він був відомою особою, і інтерес суспільства до цього інциденту був значним. Суд також зазначив, що обмеження свободи вираження поглядів у даному випадку не було пропорційним і надмірним [7].

Національні суди не врахували достатньо важливість свободи вираження поглядів і порушили право заявника на свободу інформації, оскільки заборона публікації була непропорційною до мети захисту приватного життя актора. В результаті ЄСПЛ постановив, що Німеччина порушила право на свободу вираження поглядів заявника, гарантоване статтею 10 Конвенції [4].

Окремо, слід розглянути справу Magyar Jeti ZRT проти Угорщини [5], яка стосувалося питання свободи вираження поглядів в Інтернеті. Угорська медіакомпанія Magyar Jeti ZRT, оператор новинного порталу «444.hu», оскаржила рішення угорських судів, які наклали на неї відповідальність за наклеп, пов'язаний із гіперпосиланням на інтерв'ю місцевого ромського лідера. Інтерв'ю містило заяву про те, що футбольні фанати, які скандували расистські гасла та погрожували ромським дітям, були членами праворадикальної партії «Jobbik». ЄСПЛ визнав, що сувора відповідальність медіакомпаній за вміст, на який вони надають гіперпосилання, порушує право на свободу вираження поглядів, гарантоване статтею 10 ЄКПЛ [4].

Справу було розпочато після того, як 5 вересня 2013 року на «444.hu» була опублікована стаття про інцидент з футбольними фанатами, що погрожували ромським дітям. У статті було вказано на відео, на якому ромський лідер заявляв, що вболівальники належать до партії «Jobbik». Відтак, політична партія подала позов за наклеп, вимагаючи спростування інформації. Угорські суди вирішили, що Magyar Jeti несе сувору відповідальність за поширення

цього контенту, оскільки гіперпосилання на інтерв'ю ромського лідера було розцінене як розповсюдження неправдивої інформації.

Застосування суворої відповідальності без належного балансу між правом на свободу вираження поглядів та правом на захист репутації порушує основоположні права медіакомпаній. Він підкреслив, що розповсюдження інформації, навіть у вигляді гіперпосилань, не повинно каратися без належного аналізу конкретних обставин справи та публічного інтересу. Суд вказав, що застосування суворої відповідальності не дозволяє забезпечити свободу медіа та стримує вільний потік інформації в Інтернеті.

У результаті було визнано, що угорські суди порушили статтю 10 ЄКПЛ, [4] що гарантує свободу вираження поглядів, і постановив, що Magyar Jeti не повинна була нести відповідальність за наклеп. Суд підкреслив, що застосування стандарту суворої відповідальності до медіакомпанії мало надмірний вплив на її свободу вираження думок і свободу преси [5].

У сучасному цифровому суспільстві свобода вираження поглядів в Інтернеті виступає не лише фундаментальним елементом права людини, а й ключовим чинником функціонування демократичних процесів, формування громадської думки та забезпечення публічного контролю. ЄСПЛ, здійснюючи тлумачення статті 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, виробив усталену та концептуально важливу практику, яка враховує специфіку онлайн-комунікацій та новітні виклики цифрового середовища.

Свобода вираження поглядів в Інтернеті є важливою складовою демократичного суспільства, яка забезпечує можливість відкритого обговорення питань суспільного інтересу, здійснення контролю за владою та реалізації інших прав і свобод. Разом з тим, цифрове середовище створює нові виклики, зокрема пов’язані з поширенням мови ворожнечі, дезінформації, втручанням у приватне життя, що зумовлює необхідність чіткого визначення меж такої свободи.

ЄСПЛ у своїй практиці виробив підходи, які мають концептуальне значення для правового врегулювання свободи вираження в цифровому просторі. Зокрема, Суд розробив критерії допустимості обмеження цієї свободи, враховуючи принципи законності, легітимної мети і необхідності у демократичному суспільстві. Окрему увагу ЄСПЛ приділяє ролі засобів масової інформації та онлайн-платформ як посередників у поширенні інформації, а також питанням відповідальності за вміст коментарів третіх осіб або посилання на контент з інших джерел.

Суд послідовно підкреслює, що свобода вираження — не є абсолютною і повинна поєднуватися з відповідальністю, зокрема, коли йдеться про мову

ворожнечі, наклеп, порушення права на повагу до приватного життя чи загрозу публічному порядку. У своїх рішеннях формується гнучкий підхід, що враховує як значення відкритого доступу до інформації, так і необхідність захищати суспільство від потенційних зловживань свободою в цифровому середовищі.

У контексті українського правопорядку актуальним є завдання адаптації національного законодавства до стандартів ЄСПЛ з метою формування узгодженої та ефективної моделі захисту свободи вираження в цифровому середовищі. Така модель має передбачати запровадження чітких критеріїв допустимих обмежень, встановлення прозорих процедур блокування контенту, гарантування доступу до ефективних засобів правового захисту, а також врахування практики Суду при прийнятті рішень на національному рівні.

Подальший розвиток українського законодавства в даній сфері повинен ґрунтуватися на принципах правової визначеності, пропорційності та поваги до фундаментальних прав. Також необхідним є формування практики правозастосування, яка б відповідала конвенційним стандартам і сприяла зміцненню довіри громадян до правової системи. Такий підхід дозволить не лише забезпечити належний баланс між правами особи та інтересами суспільства, але й посилити позиції України як держави, що поділяє цінності європейської правової спільноти.

Водночас простежується тенденція до визнання особливого значення Інтернету як інструменту для здійснення політичної участі, журналістських розслідувань та публічного контролю над владою. Таким чином, свобода вираження в онлайн-просторі розглядається не лише як право індивіда, а і як інституційна гарантія функціонування демократичних процесів.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що практика Європейського суду з прав людини в даній сфері демонструє прагнення забезпечити рівновагу між забезпеченням свободи вираження поглядів в Інтернеті та охороною інших основоположних прав і свобод. Такий підхід сприяє зміцненню правової визначеності, формуванню єдиних європейських стандартів і підвищенню рівня захисту особи в умовах цифрової доби.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text.
2. Ващенко А. В. Свобода вираження поглядів в інтернеті: Pro et contra. *Право та інновації*. 2014. Т. 3 (7). URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2014/10/Vashchenko7.pdf.
3. The Universal Declaration of Human Rights. UN. 1948. URL: https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights.

4. European Convention on Human Rights. 1950. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG.
5. Case of Magyar Jeti ZRT v. Hungary. HUDOC. European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-187930.
6. Case of Delfi As v. Estonia. HUDOC. European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-155105.
7. Case of Axel Springer Ag v. Germany. HUDOC. European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-109034.

Касяненко Ілона Іванівна,
здобувачки першого (бакалаврського) рівня вищої освіти Факультету права та міжнародних відносин Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

КОНСТИТУЦІЙНЕ ВИЗНАННЯ ВТРАТИ ТЕРИТОРІЙ ЯК ЗАГРОЗА ДЕРЖАВНОСТІ ТА ПРАВАМ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Російсько-українська війна вже тривалий час перетворюється на загрозу, що виходить далеко за межі локального збройного конфлікту щодо спірних територій, як прийнято її визначати на світовій арені, а переходить у площину фундаментального виклику для самої української державності.

В інформаційному полі розгортаються дискусії щодо можливості конституційного закріплення втрати частини територій України в обмін на тривалий мир чи навіть лише тимчасове припинення воєнних дій. Такі ініціативи не лише суперечать засадничим положенням української Конституції та міжнародного права, а й несуть в собі ще більшу загрозу загальної дискредитації та визнання таким, що не здатний існувати, правового механізму захисту територіальної цілісності держави.

Згідно з Конвенцією Монтевідео 1933 року визначена територія є основним критерієм державності поряд з постійним населенням, урядом та здатністю до вступу у відносини з іншими державами [1, с. 3]. Згідно з цим підходом, втрата або заперечення території, що має визначені міжнародно-правові кордони, ставить під сумнів сам факт існування держави у правовому сенсі.

Аналізуючи російську агресію у своїй праці, Томас Ґрант слушно наголошував, що суверенітет і територія тісно взаємопов'язані. Він підкреслює, що навіть у сучасному міжнародному праві, яке враховує основні цінності людської гідності, суверенітет не можна відокремити від фізичного контролю над територією. Ігнорування цього зв'язку між суверенітетом і територією означає нехтування основними принципами міжнародних відносин і права [2, с. 2-3].

Визначальним є те, що саме російська федерація грубо порушила принцип територіальної цілісності держав та принцип непорушності державних кордонів, закріплені у Статуті ООН (ст. 2) [3]. Ці принципи несуть у собі не лише політико-правове значення, але й концептуально відображають устрій міжнародного правопорядку, у якому територія розглядається як просторовий вияв суверенітету держави. Територія визначає межі дії юрисдикції, забезпечує функціонування публічної влади та захист прав громадян.

Визнання чи допущення її зміни шляхом сили або шантажу веде до повного демонтажу міжнародно-правового механізму безпеки.

Тут і проявляється критичне у цьому питанні порушення принципу заборони застосування сили або загрози силою (ст. 2(4) Статуту ООН), який є імперативною нормою міжнародного права (jus cogens). Починаючи з 2014 року, рф здійснює збройну агресію проти України, що визнано у численних міжнародних документах, включаючи резолюції Генасамблеї ООН (зокрема, резолюціях № 68/262 (2014), № 73/194 (2018), № 77/229 (2022)), а також висновки Міжнародного кримінального суду та Ради Європи.

Рф виступає агресором, який прагне силою змінити міжнародно визнані кордони і будь-яка спроба вирішити це питання поступкою територіями стане небезпечним прецедентом. Такі дії не лише не гарантують мир, а й створюють надзвичайно небезпечну практику безкарності, яка підриває глобальну безпеку та стабільність.

До того ж доцільно проаналізувати, чи взагалі нинішнє політичне та військове керівництво має правову можливість приймати рішення щодо конституційних чи конституційно значимих закріплень змін території України. Історично територія держави дійсно розглядалася як об’єкт права власності монарха або династії, що дозволяло здійснювати її обмін, продаж або поступку як особистого майна. Така практика ще була типовою до XX столітті і корініться в концепції патримоніальної держави. Яскравим прикладом такого підходу є Угода між Великою Британією та Францією 1890 року, відповідно до якої визначалися сфери впливу двох держав у Африці. Вона закріплювала передачу певних територій між ними для врегулювання колоніальних претензій та встановлення чітких кордонів — цілком у дусі політичного бартеру між колоніальними імперіями. У сучасному світі подібна логіка є неприйнятною.

З поширенням ідей демократичного правління, формуванням націй та закріпленням принципу народного суверенітету (особливо після Першої та Другої світових воєн) відбулася радикальна трансформація розуміння території: вона більше не є «власністю» правителя чи предметом політичного торгу, а розглядається як спільне надбання народу [4, с. 13]. У цьому контексті будь-які спроби політичного «обміну» територій, навіть у межах дипломатичних домовленостей чи мирних переговорів, без урахування волі громадян, прирівнюються до заперечення демократичного суверенітету.

Політичні пропозиції щодо «поступок» української території в обмін на мир, які іноді з’являються в міжнародному просторі, у цьому сенсі викликають небезпечні історичні паралелі з Мюнхенською угодою 1938 року, коли великі держави, нехтуючи правом народу Чехословаччини на самовизначення,

віддали частину її території агресору в ім'я примарного миру. Такий підхід суперечить як принципам сучасного міжнародного права, так і Конституції України.

У демократичному правопорядку єдиним допустимим механізмом зміни території держави є всенародне волевиявлення, здійснене через референдум або плебісцит — і в загальнонаціональному масштабі, і в контексті дотримання прав тих громадян, які безпосередньо проживають на спірних територіях [5, с. 44].

Конституція України (ст. 2 та ст. 73) чітко закріплює, що територія України є цілісною та недоторканною, а питання щодо зміни її меж може вирішуватись виключно на всеукраїнському референдумі [6].

При цьому міжнародне право вимагає дотримання не лише формального волевиявлення, а й його змістовної якості: воно має бути вільним, неупередженим і здійснюватись у правовому полі. За умов збройної окупації, наявності репресивного режиму та системної дезінформації будь-яке «волевиявлення» жителів таких територій втрачає легітимність.

Саме ці умови і нівелюють так звані «референдуми», організовані російською федерацією на тимчасово окупованих територіях України — зокрема у 2014 році в Криму та у 2022 році на частинах Донецької, Луганської, Херсонської й Запорізької областей. Вони є юридично нікчемними як з точки зору національного, так і міжнародного права. Вони проводилися в умовах воєнної окупації, без дотримання міжнародних стандартів вільного та демократичного волевиявлення, під контролем збройних формувань та без участі незалежних міжнародних спостерігачів [7, с. 543-549]. Такі дії суперечать статті 1 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, яка гарантує народам право на самовизначення, що не може здійснюватися під тиском зовнішньої сили чи в умовах збройної присутності [8]. Псевдореферендуми не лише імітують реальне волевиявлення, а й використовуються як інструмент узаконення агресії під прикриттям риторики «захисту прав місцевого населення».

Попри формальне невизнання результатів таких голосувань, міжнародна спільнота часто демонструє поблажливість у практичному вимірі. Декларативні засудження рідко супроводжуються дієвими санкційними механізмами або політико-правовими кроками, які б унеможливлювали легітимацію наслідків агресії.

Норми міжнародного права формуються в процесі розвитку світових правовідносин і у випадку російсько-української війни слід враховувати зовсім нові реалії. Крім використання збройної сили, рф активно застосовує гібридні методи ведення війни — зокрема інформаційні операції, масову

дезінформацію, фальсифікацію історичних фактів та пропаганду. У поєднанні з псевдореферендумами ці методи формують викривлену реальність, яка нав'язується як внутрішній, так і міжнародній аудиторії. Така інформаційна агресія має на меті легітимізувати окупацію, створити ілюзію народної підтримки та розмити уявлення про реальні джерела суверенітету. Маніпулятивна риторика політичного керівництва рф, що апелює до «історичної справедливості» або «захисту російськомовного населення», прямо суперечить статті 20 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, яка забороняє пропаганду війни та національної ворожнечі [8]. Інформаційна війна не лише посилює ефект збройної окупації, а й підриває демократичні інститути як в Україні, так і в інших країнах.

Отже, незаконні референдуми та інформаційна війна як складові гібридної агресії рф становлять грубе порушення норм міжнародного публічного права та фундаментальних прав і свобод людини, гарантованих міжнародними договорами. Вони не можуть вважатися легітимним проявом волі населення і потребують чіткої правової кваліфікації й рішучої реакції з боку міжнародної спільноти.

У цьому контексті слід наголосити, що навіть гіпотетична можливість проведення всеукраїнського референдуму щодо майбутнього статусу тимчасово окупованих територій є юридично неспроможною. По-перше, внаслідок масштабного переміщення населення з зон бойових дій значна частина громадян України, які мають безпосередній стосунок до цих територій, фізично не зможе взяти участь у голосуванні, що суперечить принципу загального і рівного виборчого права. По-друге, на тимчасово окупованих територіях відсутнє середовище, вільне від російської пропаганди та тиску, що унеможливлює формування незалежної громадської думки. По-третє, за нинішніх умов російська федерація не допустить допуску на територію незалежних міжнародних спостерігачів, що є необхідною умовою для легітимності будь-якого референдуму згідно з міжнародними стандартами. І по-четверте, відповідно до законодавства України, проведення референдуму в умовах воєнного стану є юридично забороненим. Будь-яка спроба примусити Україну до його проведення означатиме фактичне визнання міжнародною спільнотою агресії як допустимого засобу досягнення політичних цілей.

Також значимим є усвідомлення наслідків конституційного чи конституційно значимого визнання переходу частини території України на користь рф, адже окупація частини територій України вже супроводжується масштабними та системними порушеннями прав людини. Жителі тимчасово окупованих територій (ТОТ) позбавлені базових свобод — свободи

пересування, свободи вираження поглядів, права на отримання освіти рідною мовою, права власності та свободи асоціацій. Утиски української мови, заборона українських шкіл, переслідування активістів, журналістів і представників релігійних громад є формами тиску, які порушують міжнародно визнані стандарти прав людини, закріплені, зокрема, у Європейській конвенції з прав людини та Міжнародному пакті про громадянські і політичні права.

Російська федерація як окупаційна держава несе міжнародно-правову відповідальність за порушення прав людини на окупованих територіях відповідно до норм IV Гаазької конвенції 1907 року та IV Женевської конвенції 1949 року. Її дії підлягають оцінці у міжнародних судових інституціях, таких як Міжнародний суд ООН, Європейський суд з прав людини, а також Міжнародний кримінальний суд у контексті розслідування воєнних злочинів та злочинів проти людяності.

Особливу увагу слід приділити питанню внутрішньо переміщених осіб (ВПО), кількість яких з початку агресії рф вимірюється мільйонами. Такі особи мають гарантовані права на захист, соціальну допомогу, забезпечення житлом та інтеграцію в нові громади відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», а також міжнародних стандартів, таких як Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення всередині країни. Весь обов’язок за гарантування дотримання цих норм зараз покладений на Україну.

Отже серйозною проблемою є становище осіб, які змушені залишатися, а у випадку визнання ТОТ частиною рф, залишаться абсолютно під юрисдикцією держави-агресора. Вони вже піддаються тиску з боку окупаційних адміністрацій, зазнають асиміляційної політики, примусової паспортизації, залучення до служби в збройних силах рф. Така політика є прямим порушенням норм міжнародного гуманітарного права, а саме Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни (1949).

Якщо ж за певним політичним сценарієм відбудеться фактичне закріплення втрати ТОТ, Україна остаточно втратить юрисдикцію над населенням, що там проживає. Мільйони українських громадян будуть повністю позбавлені захисту з боку своєї держави — як у національному, так і в міжнародному вимірах. Україна більше не зможе ініціювати справи до міжнародних судових інстанцій від їх імені, створювати механізми захисту їхніх прав або забезпечувати доступ до національної правової системи. Фактично це означатиме узаконення системних порушень прав людини, включаючи незаконну мобілізацію, примусову паспортизацію, мовну дискримінацію та політичні переслідування, які вже фіксуються на ТОТ. Такий сценарій суперечить принципу відповідальності держав за захист своїх

громадян. Мовчазне прийняття сформує позицію, за якої правовий статус людини може бути скасований разом зі зміною кордонів, що суперечить самому змісту міжнародного правозахисного режиму.

Враховуючи вище викладене, визнання втрати тимчасово окупованих територій України на користь держави-агресора — це акт самозаперечення самої української держави. Держава, яка відмовляється від частини своєї території та від захисту населення, яке на ній проживає, перестає бути повноцінним суб'єктом міжнародного права, перетворюється на символічну одиницю без змісту. У цьому випадку втрачається не лише контроль над землями, а й сама функціональна спроможність держави як гаранта прав і свобод, носія суверенітету та учасника глобального правопорядку.

Водночас реалії сучасної війни вимагають гнучких рішень, але вони не можуть заперечувати саму основу національного буття. Збереження кордонів 1991 року — це не лише політична мрія, це єдиний варіант державності України. Саме відновлення фактичного контролю над усією територією має стати довготривалою і безальтернативною метою державної політики, елементом національного коду та орієнтиром для всіх стратегічних рішень у сфері безпеки, права та дипломатії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. The Seventh International Conference of American States. Montevideo Convention on the Rights and Duties of States, 1933. URL.: https://www.ilsa.org/Jessup/Jessup15/Montevideo%20Convention.pdf.
2. Grant T. D. Aggression Against Ukraine: Territory, Responsibility, and International Law. – London: Palgrave Macmillan, 2015. URL.: https://dl1.cuni.cz/pluginfile.php/1533357/mod_resource/content/1/Aggression%20Against%20Ukraine_%20Territory%2C%20Responsibility%2C%20and%20International%20Law%20-%20Thomas%20D.%20Grant.pdf.
3. Статут Організації Об'єднаних Націй. URL.: https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text
4. Територія і кордони у міжнародному праві : навчальний посібник / Ю. А. Дем'янюк, Д. А. Купрієнко, О. В. Діденко [та ін.]. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2014. 232 с.
5. Палєєва Ю. С. Референдум – загальновизнаний демократичний інститут: історія і сучасність. Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія : Юридичні науки. 2013. № 1 (4). С. 43–50. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdujn_2013_1_8
6. Конституція України, 1996 р. URL.: https://www.president.gov.ua/documents/constitution.
7. Українська революція гідності, агресія РФ і міжнародне право : монографія / М. М. Антонович та ін. ; упоряд. і заг. ред. О. В. Задорожній. – Київ : [б. в.], 2014. 997 с.
8. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Пакт ООН від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_043.

Перкун Юлія Олександрівна,

здобувачки першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Факультету права та міжнародних відносин Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

ВИКЛИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В ЕПОХУ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ: ПІДХОДИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Актуальність теми. Упродовж останніх десятиліть людство здійснило значні кроки у вдосконаленні багатьох сфер життя. Проте саме XXI століття стало ерою стрімких технологічних інновацій. Сьогодні важко уявити повсякденність без соціальних мереж, інтернету та цифрових платформ, які об'єднують мільйони людей по всьому світу. Наші звички та спосіб життя суттєво змінилися: ми починаємо ранок з перегляду новин у смартфоні, слухаємо подкасти в дорозі, обмінюємося думками в соціальних мережах і маємо миттєвий доступ до необмежених обсягів інформації.

Цей цифровий прорив відкрив нові можливості для реалізації прав і свобод, однак він також спричинив появу нових загроз для фундаментальних прав людини. В епоху цифрових технологій суттєвої трансформації зазнає ціла низка фундаментальних прав людини. Право на приватність потерпає від масового збирання персональних даних і біометричного стеження; свобода вираження поглядів обмежується через проблеми модерації контенту та регулювання онлайн-платформ; право на недискримінацію опиняється під загрозою через алгоритмічну упередженість і цифрову нерівність; доступ до інформації ускладнюється поширенням дезінформації та маніпулятивного контенту; а право на справедливий суд трансформується під впливом автоматизованих систем правосуддя та новітніх викликів цифрового доказування. Ці комплексні виклики вимагають від Європейського суду з прав людини розробки нових підходів до інтерпретації усталених правових норм у контексті технологічних інновацій.

Порушення права на приватність, незаконне поширення персональних даних або зображень, мова ворожнечі онлайн, кіберпереслідування – ці явища дедалі частіше стають предметом розгляду не лише в національних юрисдикціях, а й у практиці Європейського суду з прав людини. У відповідь на ці виклики ЄСПЛ адаптує правозастосування до нових умов, намагаючись зберегти баланс між свободою вираження поглядів та захистом гідності, приватного життя й безпеки особи [1, с. 34].

Виклад основного матеріалу. Права людини не є сталою категорією - їхній зміст постійно розширюється у відповідь на соціальні трансформації, науковий прогрес і технологічні зміни. Європейський суд з прав людини, тлумачачи положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, підкреслює її динамічний характер, називаючи Конвенцію «живим інструментом», що повинен адаптуватися до нових викликів часу. Це означає не лише гнучкість у застосуванні правових норм, а й новий підхід до самого розуміння прав людини в контексті цифрового суспільства. Так, право на повагу до приватного життя, закріплене у статті 8 Конвенції, ЄСПЛ послідовно поширив на новітні форми комунікації: електронну пошту, мобільний зв'язок, онлайн-платформи, яких не існувало на момент її ухвалення [3. С. 5-6].

Цей підхід до осучаснення стандартів знайшов відображення й у праві Європейського Союзу: у преамбулі Хартії ЄС про основні права (2000 р.) наголошено, що захист прав людини повинен посилюватися з урахуванням суспільних змін, соціального прогресу та технологічного розвитку, аби зробити ці права більш чіткими та дієвими [2, с. 391].

На практиці здатність Конвенції реагувати на виклики цифрової доби яскраво ілюструє справа Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom, що стосувалася масового спостереження у Великій Британії. Спецслужби використовували технології для перехоплення комунікацій, збору даних від провайдерів та обміну інформацією з іноземними партнерами. Група журналістів і НУО поставила під сумнів відповідність таких програм закону RIPA 2000 року, вказуючи на ризики для приватності та свободи вираження поглядів [4]. Суд, проаналізувавши аргументацію сторін, дійшов висновку про наявність порушення статті 8 Конвенції через недостатність процедурних гарантій та ефективного нагляду за реалізацією програми.

Критичний аналіз британської системи масового спостереження дозволив Європейському суду з прав людини виявити три фундаментальні недоліки, що порушують стандарти захисту прав людини. По-перше, процедура перехоплення даних не передбачала санкціонування незалежним від виконавчої влади органом, що ставило під сумнів її об'єктивність і законність. По-друге, у запитах на санкцію були відсутні чіткі категорії пошукових термінів, що створювало ризик надмірного втручання у приватне життя. По-третє, не було належного санкціонування використання ідентифікаторів конкретних осіб, що могло призвести до необґрунтованого стеження. Суд дійшов висновку, що такі недоліки суперечать вимогам «якості закону» та не відповідають принципам необхідності й пропорційності, які лежать в основі демократичного суспільства [5, С. 585-586].

На нашу думку, це рішення має визначальне значення не лише для правової системи Великої Британії, але й, ширше кажучи, для майбутнього розвитку масових програм спостереження та механізмів обміну розвідувальною інформацією в Європі загалом. Показово, що Суд не обмежився суто правовими критеріями, аналізуючи цифрові виклики, він також торкнувся глибших питань демократичного контролю та прозорості. В умовах стрімкого технологічного прогресу, коли держави отримують безпрецедентні інструменти для збору й аналізу персональних даних, постає нагальна потреба в переосмисленні стандартів захисту прав людини. Отже, рішення Великої палати ЄСПЛ підкреслює не лише актуальність, а й невідкладність розробки ефективних процедурних гарантій, які б адекватно відповідали вимогам цифрової епохи, залишаючись водночас у руслі цінностей Конвенції.

Додатково, з точки зору перспективи Дьюї щодо демократії, можна стверджувати, що відповідальність за процеси збирання даних, обробки машинного навчання та роботу платформ соціальних медіа повинна фокусуватися не лише на прозорості самих алгоритмів, але й, що важливо, на прозорості щодо того, хто конкретно включений у процес обробки даних, а хто, в свою чергу, виключений. Такий підхід до відповідальності, зокрема, за вхідні дані та їх подальшу обробку, є, без сумніву, надзвичайно важливим для підтримки демократичної участі в сучасному суспільстві. Адже тільки за умови забезпечення чіткої та справедливої участі усіх сторін у цьому процесі можна досягти більш інклюзивного та рівного підходу до соціальних даних [12, С. 77-78].

Важливим кроком у напрямі боротьби з цифровими загрозами стала Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність 2001 року, також відома як Будапештська конвенція - перший міжнародний документ, спрямований на криміналізацію правопорушень у кіберпросторі, покращення механізмів розслідування таких злочинів і посилення міжнародної співпраці в цій сфері. Конвенція охоплює широке коло діянь - від незаконного доступу до комп’ютерних систем до розповсюдження шкідливих програм і порушення конфіденційності даних [10].

Проте особливо гострою залишається проблема онлайн-харасменту, що демонструє справа Volodina v. Russia (no. 2) від 14 вересня 2021 року. Її фабула стосувалася жінки, яка зазнала систематичного кіберпереслідування з боку колишнього партнера. Заявниця стверджувала, що він незаконно використовував її особисті дані та інтимні фотографії для створення фейкових акаунтів у соціальних мережах, відстежував її місцезнаходження через GPS-трекер, встановлений у сумці, а також надсилав погрози вбивством. Попри серйозність цих порушень, національні правоохоронні органи не забезпечили

належного розслідування, що й стало підставою для звернення до Європейського суду з прав людини [6].

Суд констатував порушення статті 8 Конвенції, підкресливши, що державні органи не виконали своїх позитивних зобов'язань щодо захисту приватного життя заявниці. Рішення стало важливим орієнтиром для розуміння кіберпереслідування як форми насильства, що вимагає активного реагування держави. ЄСПЛ акцентував, що наявність законодавчих норм є недостатньою без їх ефективного застосування на практиці. Влада має не лише забезпечити юридичну можливість реагування, а й реально вживати заходів для запобігання цифровим формам насильства. Це рішення формує чіткий стандарт: бездіяльність держави в умовах сучасних загроз у цифровому просторі може розцінюватися як порушення фундаментальних прав людини. Це рішення ЄСПЛ є надзвичайно актуальним і для української правозастосовної практики, оскільки демонструє необхідність ефективного реагування на цифрові загрози та насильство в умовах зростаючої ролі соцмереж. З огляду на це, стає очевидною потреба у не лише нормативному оновленні міжнародних інструментів, таких як Конвенція про кіберзлочинність, але й у практичному впровадженні стандартів ЄСПЛ через підготовку спеціалізованих правоохоронних структур, що розуміють особливості кіберпростору та вміють діяти швидко й ефективно на захист жертв цифрового насильства [10, с.13].

Водночас справа яскраво демонструє ключову проблему, пов’язану з Конвенцією Ради Європи про кіберзлочинність. Попри її важливість, документ не дає чітких інструкцій і рекомендацій для країн-учасниць щодо забезпечення ефективного правового реагування на такі злочини. Конвенція потребує суттєвого доповнення, яке включало б розробку більш конкретних механізмів захисту, а також інтерпретацію існуючих норм з урахуванням сучасних викликів цифрового середовища [10].

Аналізуючи проблематику захисту права на приватність у цифрову епоху, необхідно звернути особливу увагу на фундаментальні підходи Європейського суду з прав людини до балансування конкуруючих інтересів між правом на приватність (ст. 8 Конвенції) та свободою вираження поглядів (ст. 10 Конвенції). Яскравою ілюстрацією такого балансування стала знакова справа Von Hannover v. Germany (No. 2), де заявники, принцеса Кароліна фон Ганновер та її чоловік принц Ернст Август, оскаржували публікацію їхніх фотографій, зроблених без згоди під час відпочинку в Сен-Моріц (Швейцарія) та супроводжуваних статтями про хворобу князя Реньє, батька принцеси. Федеральний конституційний суд Німеччини, застосовуючи критерії з попереднього рішення ЄСПЛ у Von Hannover v. Germany (2004), частково

задовольнив вимоги заявників, заборонивши публікацію лише двох фотографій, тоді як щодо інших було визнано їхню інформаційну цінність та внесок у суспільно значущу дискусію. Це дозволило ЄСПЛ сформулювати концептуальні підходи до визначення меж між двома основоположними правами та встановити важливий прецедент для аналогічних справ [7; 9].

У подальшому рішенні Суд конкретизував п’ять ключових критеріїв, які слід враховувати при балансуванні між свободою слова та правом на приватність. Насамперед, інформація має нести суспільну цінність - лише тоді її публікація є виправданою, адже просте задоволення цікавості не є легітимною підставою для втручання. Другим критерієм є публічний статус особи: чим активніше вона бере участь у громадському житті, тим вужчими є межі її приватності, хоча повністю це право не втрачається. Третій критерій - попередня публічна поведінка: відкритість у минулому не означає автоматичну згоду на подальше розкриття особистої інформації. Четвертий аспект - контекст і форма поширення: має значення, як саме інформація була подана, з яким обсягом розголосу та якими можуть бути її наслідки для репутації особи. Нарешті, важливим чинником є спосіб здобуття контенту - приховане чи неетичне отримання інформації само по собі може становити порушення приватного життя, незалежно від її подальшого змісту [8].

Усі ці критерії набувають ще більшої ваги в умовах цифровізації та стрімкого обміну даними, що актуалізує необхідність поєднання стандартів ЄСПЛ із положеннями Загального регламенту про захист даних (GDPR). Регламент чітко окреслює принципи обробки персональних даних — законність, прозорість, обмеження мети, мінімізацію даних та відповідальність, – що дозволяє ефективно адаптувати європейські підходи до захисту приватності у цифровому середовищі. Таким чином, практика ЄСПЛ у поєднанні з механізмами GDPR створює цілісну систему захисту прав людини в інформаційну епоху [15].

Висновки. Підсумовуючи аналіз, можна стверджувати, що останні роки позначилися суттєвим прогресом у діяльності Європейського суду з прав людини в контексті захисту прав людини в цифрову епоху. Практика ЄСПЛ підтверджує, що Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод є живим інструментом, здатним адаптуватися до реалій цифрового суспільства. У рішеннях, таких як Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom чи Von Hannover v. Germany (No. 2), Суд не лише реагує на нові технологічні виклики, а й формує єдині стандарти правового захисту у сфері цифрових прав, зокрема щодо приватності, свободи вираження поглядів та захисту персональних даних. Ці стандарти набувають загальноєвропейського

значення, створюючи орієнтир для держав-учасниць Конвенції та забезпечуючи уніфікацію підходів у правозастосовчій практиці.

Однак самих судових рішень недостатньо. Сучасне правове середовище потребує не лише гнучкого тлумачення чинних норм, а й глибоких трансформацій на рівні національного законодавства. Держави мають кодифікувати цифрові права як окрему категорію прав людини, адаптувати судову процедуру до викликів цифрового середовища, забезпечити прозорість алгоритмічних процесів, оновити законодавство у сфері персональних і біометричних даних, а також створити ефективні механізми захисту від цифрового насильства та зловживань. У цьому контексті слід звернути увагу й на положення Конвенції про кіберзлочинність 2001 року (Будапештської конвенції), яка встановлює міжнародні стандарти боротьби з кіберзлочинами та регламентує порядок збирання електронних доказів, що має важливе значення для формування цифрової правової політики.

Цифровізація суспільства також стимулює переосмислення традиційного розподілу галузей права, оскільки інформаційні технології дедалі більше формують єдину логіку правового регулювання. У цьому контексті активно розвивається концепція цифрових прав як оновленої системи базових прав людини, реалізація яких здійснюється через інтернет та цифрове середовище. Попри відсутність усталеної класифікації, вже зараз виокремлюються ключові цифрові права: право на захист персональних і біометричних даних, цифрову освіту, свободу вираження поглядів та участь у цифровому обігу, а також право бути забутим. У фокусі обговорень залишається й визнання доступу до інтернету як самостійного суб’єктивного права людини [13, С. 22-24].

Водночас необхідно пам’ятати про дуалістичну природу цифрових технологій: з одного боку, вони посилюють реалізацію прав, а з іншого – створюють нові загрози. Алгоритмічна обробка цифрових слідів, метаданих і пошукових запитів здатна не лише формувати інформаційні бульбашки, а й розкривати приватні аспекти життя користувача, що зумовлює нагальну потребу в ефективних інструментах контролю за обробкою даних та захисту приватності в цифровому просторі [14, с. 8].

У цьому контексті особливе значення набуває Загальний регламент про захист даних (GDPR), який слугує зразком нормативного врегулювання цифрових прав у Європейському Союзі. Регламент встановлює високі стандарти обробки персональних даних, підзвітності, прозорості, згоди та права на забуття, що вже впливають на формування практики ЄСПЛ і можуть стати орієнтиром для держав, які прагнуть модернізувати свої національні правові системи.

Отже, повноцінне осмислення природи цифрових прав та їх місця в системі прав людини, а також належне нормативне закріплення та забезпечення механізмів реалізації є одним із найважливіших завдань для національних і міжнародних правових систем. Цей процес має бути не лише юридично вивіреним, а й етично чутливим до змін соціальних реалій та технологічного прогресу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Панкратова В. О., Шеін Д. С. Права людини в епоху інформаційних технологій. Право і безпека. 2021. № 3. С. 34.
2. Charter of Fundamental Rights of the European Union. Official Journal of the European Union. 2012/C 326/02. P. 391–407. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:12012P/TXT.
3. Гончаренко С.В. Права людини інформаційної доби. Вісник Академії адвокатури України. 2005. No 3(17). С. 5–6. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=vaau_2006_5_3.
4. CASE OF BIG BROTHER WATCH AND OTHERS v. THE UNITED KINGDOM, Applications Nos. 58170/13, 62322/14 and 24960/15, Strasbourg, 25 May 2021. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{"itemid":["001-210077"]}.
5. American Journal of International Law , Volume 116 , Issue 3 , July 2022 , pp. 585 – 592, pp. 585-586. DOI: https://doi.org/10.1017/ajil.2022.35.
6. Volodina v. Russia (no. 2), no. 40419/19, Judgment of 14 September 2021, European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-7116031-9638379 Date of access: 04.05.2025.
7. CASE OF VON HANNOVER v. GERMANY (No. 2), Applications Nos. 40660/08 and 60641/08, Judgment of 7 February 2012. – Strasbourg: European Court of Human Rights. – URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{"itemid":["001-109029"]}.
8. Von Hannover v. Germany (No. 2) // Global Freedom of Expression. Columbia University. 2012. URL: https://globalfreedomofexpression.columbia.edu/cases/von-hannover-v-germany-no-2/.
9. Case Of Von Hannover v. Germany. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61853.
10. Конвенція про кіберзлочинність, 2001: Конвенція Ради Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text.
11. Commissioner for Human Rights. (2012). Social Media and Human Rights: Issue Discussion Paper (CommDH (2012)8). Strasbourg. P. 22 – p.13 URL: https://rm.coe.int/16806da579.
12. Jørgensen, R. F. (Ed.). Human Rights in the Age of Platforms. Cambridge: The MIT Press, 2019. 343 p.
13. Петришин О. В., Гиляка О. С. Права людини у цифрову епоху : виклики, загрози та перспективи. Вісник Національної академії правових наук України. 2021. Т. 28. № 1. С. 7-35. С. 22-24.
14. Galindo, F., & Garcia-Marco, J. (2017). Freedom and the Internet: Empowering citizens and addressing the transparency gap in search engines. European Journal of Law and Technology, 8(2), PP. 1-18. P. 8.
15. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). URL: https://gdpr-info.eu.

Голос молодого правника

Богаш Ярослав
учень 10 класу Северинівського ліцею
Северинівської сільської ради Жмеринського району
Вінницької області
Науковий керівник:
Шпаковатий Олег Павлович,
керівник закладу освіти

МОЛОДЬ — РУШІЙНА СИЛА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ, ЦІННОСТІ, БАЧЕННЯ МАЙБУТНЬОГО

Україна сьогодні стоїть на історичному перехресті. Повномасштабна війна, викликана агресією Російської Федерації, не лише загартувала національну єдність, а й остаточно окреслила стратегічний вектор розвитку нашої держави — європейську інтеграцію [1; 2]. В умовах боротьби за свободу, гідність та суверенітет українське суспільство продемонструвало безпрецедентну згуртованість і прагнення до демократії, правової держави, поваги до прав людини та верховенства права — ключових цінностей Європейського Союзу[3]. Особливу роль у цьому процесі відіграє молодь як носійка нових ідей, драйвер змін і майбутні творці політичної, економічної та правової системи держави.

Сьогоднішнє покоління молодих українців виросло в умовах глобалізованого світу, відкритого до інновацій, комунікацій та інформації. Їхній світогляд значною мірою сформований під впливом цифрового середовища, доступу до міжнародних освітніх ресурсів, міжкультурного обміну та демократичних цінностей. Молодь дедалі частіше виступає ініціатором суспільних трансформацій, демонструє активну громадянську позицію, бере участь у волонтерських, екологічних, освітніх та правозахисних ініціативах. Однак європейська інтеграція – це не лише рух у бік Європи, а й глибокі внутрішні зміни в самій Україні[5]. Це процес, що вимагає перезавантаження політичної культури, оновлення інституцій, підвищення рівня правосвідомості громадян, особливо молодого покоління. Молодь має відігравати провідну роль у цих процесах — не лише як учасник, а як творець нової суспільної реальності.

Ця теза покликана висвітлити роль молодого покоління в процесі європейської інтеграції України, проаналізувати чинники, що впливають на активність молоді, визначити бар’єри, що стримують її участь, а також запропонувати конкретні ініціативи, механізми та формати залучення молоді до побудови європейського майбутнього України.

У межах проєкту змін «Європейська Україна: погляд нового покоління» запропоновані мною ідеї звучать так:

– запровадження обов'язкових шкільних модулів з європейських студій,

– підтримка молодіжного підприємництва через гранти на малі ініціативи,

– створення консультативних рад при органах влади з реальними повноваженнями для молоді,

– розвиток молодіжної дипломатії шляхом участі у міжнародних форумах,

– просування культури активного громадянства через цифрові проєкти, конкретні ініціативи, механізми та формати залучення молоді до побудови європейського майбутнього України. Адже саме молодь має стати тією соціальною групою, яка забезпечить сталість європейського курсу держави, адаптуючи європейські стандарти до національного контексту.

Європейський Союз визнає важливу роль молоді у формуванні політик і часто наголошує на необхідності її активного залучення до суспільних процесів. Українська молодь уже довела свою рішучість відстоювати демократичний вибір країни — від Євромайдану до волонтерської та захисної участі у війні. Молоде покоління — це не лише майбутнє, а й активна частина сучасного суспільства. Вони здатні адаптувати європейські цінності до українського контексту, формувати нову політичну культуру, підтримувати інклюзивність, дотримання прав людини, сталий розвиток та екологічну відповідальність. Сучасна українська молодь дедалі більше орієнтується на громадську активність, самореалізацію через участь у міжнародних програмах (таких як ENYA, European Solidarity Corps) [3; 4], залучається до формування місцевих політик, бере участь у розробці цифрових рішень для громад та втілює ініціативи з недискримінації та рівності. Така динаміка свідчить про потенціал молоді стати не лише бенефіціаром реформ, а їхнім безпосереднім архітектором.

Серед ключових проблем, з якими стикається українська молодь у процесі євроінтеграції, варто виокремити кілька системних викликів. По-перше, це відсутність реального впливу на процеси ухвалення рішень — молодь часто залишається поза межами політичних консультацій, стратегічного планування чи розробки реформ[6]. Навіть за наявності молодіжних рад чи консультативних органів, їх роль часто є номінальною, що формує у молоді відчуття маргіналізації. По-друге, обмежений доступ до якісної освіти, міжнародних програм стажування, обмінів та грантів — особливо для молоді з віддалених регіонів чи соціально вразливих категорій — істотно звужує горизонти європейської мобільності. По-третє, недостатня поінформованість про практичні аспекти європейських цінностей та інституцій створює розрив між декларованим курсом на ЄС та його внутрішнім сприйняттям молоддю. Нарешті, поширеною є недовіра до політичних інституцій, що спричиняє відчуження від участі в політичному житті та громадянських процесах.

Водночас саме молоді властиві риси, які перетворюють її на рушійну силу трансформацій: відкритість до інновацій, цифрова компетентність, критичне мислення, готовність до волонтерства, активна участь у проєктній діяльності та соціальних ініціативах. Ці якості роблять молодь унікальним ресурсом для успішної імплементації європейських стандартів і сталого розвитку в Україні

Цінності Європейського Союзу — демократія, свобода, повага до прав людини, рівність, солідарність, недискримінація, верховенство права — не є для України зовнішніми, нав'язаними стандартами. Навпаки, вони знаходять глибокий відгук у суспільній свідомості українців, особливо після Революції Гідності та на тлі нинішньої боротьби за незалежність і європейське майбутнє. Ці цінності дедалі активніше проникають у щоденне життя через освітні програми, культурні ініціативи, медіапростір, волонтерські рухи, молодіжну дипломатію та проєктну діяльність [3; 5]. Молодь, як найбільш динамічна й сприйнятлива до змін соціальна група, виступає своєрідним провідником цих норм у своєму середовищі та ширшому суспільстві.

Уже сьогодні Україна імплементує європейські підходи у сфері освіти (через інтеграцію до Європейського простору вищої освіти — Болонський процес), в системі державного управління (через цифровізацію послуг, прозорість процедур, антикорупційні ініціативи), у правосудді (через судову реформу, захист прав людини, посилення незалежності судової гілки влади). У цих процесах молодь не пасивний спостерігач, а активний учасник — студентські самоврядування, молодіжні ради, громадські активісти, молоді журналісти, ініціатори локальних проєктів змінюють обличчя України на краще.

Особливу роль молодь відіграє в трансформації політичної культури — вона формується не лише через участь у виборах, а й через повсякденну нетерпимість до корупції, підтримку прозорості, вимогливість до політичних лідерів, здатність мобілізовуватися навколо важливих тем (наприклад, прав ЛГБТ+ спільнот, екології, прав дітей, освіти) [6]. Молоді українці дедалі більше усвідомлюють важливість інклюзії, підтримки людей з інвалідністю, недискримінаційних підходів у всіх сферах — від освіти до працевлаштування. Саме через таку активну позицію формується справжнє громадянське суспільство, здатне бути не лише партнером держави, а й її контролером, коректором, джерелом нових ідей.

Участь української молоді в таких ініціативах, як ENYA (European Network of Young Advisors), Erasmus+, Єврошколи, міжнародні молодіжні обміни, численні тренінги та конференції під егідою Ради Європи чи Європейської Комісії, є потужними каналами долучення до європейського інтеграційного діалогу. Вони не лише відкривають молоді шлях до нових знань, досвіду та

світогляду, а й формують ціннісну основу, яка ґрунтується на взаємоповазі, відкритості, недискримінації, активному громадянстві. Ці можливості дозволяють молодим людям не лише вивчати європейські практики, а й вносити український голос у формування спільного майбутнього континенту.

На локальному рівні зростає популярність молодіжних ініціатив — це створення молодіжних центрів і просторів, запуск екологічних, антикорупційних, інклюзивних проєктів, проведення правозахисних акцій, робота молодіжних рад при органах місцевого самоврядування. Саме тут формується громадянська зрілість: через пряме включення у вирішення локальних проблем, діалог із владою, ініціювання змін у своїх громадах. Молодь перестає бути пасивним глядачем і стає активним актором суспільних перетворень.

Щоб молодь стала не лише символом, а й реальним двигуном євроінтеграційного процесу, необхідне створення сталих механізмів її залучення на всіх рівнях — від навчальних закладів до парламенту. Участь у процесах ухвалення рішень не повинна обмежуватися дорадчими функціями — вона має включати право голосу, представництво в робочих групах, участь у формуванні політик, які безпосередньо впливають на молодіжне середовище.

Освітні програми мають бути орієнтовані не лише на академічну підготовку, а й на формування свідомого громадянина Європи. Це передбачає інтеграцію модулів з європейських студій, прав людини, міжкультурного діалогу, цифрової безпеки, екологічної відповідальності в шкільну та університетську освіту.

Окремо важливим є розширення можливостей для стажувань у структурах ЄС, зокрема через прозорі національні програми підтримки, співпрацю з дипломатичними установами, українськими представництвами при європейських інституціях. Такий досвід дозволяє молоді не лише краще зрозуміти функціонування європейських механізмів, а й сформувати бачення їх адаптації в Україні.

Фінансова та інституційна підтримка молодіжних ініціатив повинна бути пріоритетом державної молодіжної політики. Грантові програми, національні конкурси, менторські програми, підтримка інкубаторів молодіжних проєктів — усе це створює сприятливе середовище для реалізації молодіжного потенціалу. Не менш важливим є публічне визнання досягнень активної молоді — через премії, нагороди, інформаційну підтримку, що стимулює подальшу участь та мотивацію.

Молодь не повинна залишатися лише об’єктом державної політики. Вона має бути її співавтором і співвиконавцем — учасником реформ, генератором

змін, джерелом нових ідей. Саме за участі активної, освіченої та відповідальної молоді можливо побудувати сучасну, демократичну та європейську Україну, що впевнено крокує до членства в ЄС не лише формально, а й ціннісно, ментально та інституційно.

Європейська інтеграція — це не лише політична чи економічна стратегія, а передусім ціннісний вибір. Це вибір на користь людської гідності, верховенства права, соціальної справедливості, рівності та свободи. Це вибір, який має відображатися не лише в міжнародних угодах чи нормативних актах, а й у щоденній поведінці, мисленні, рішенні кожного громадянина. У цьому контексті роль молоді є ключовою. Саме молоде покоління, вільне від радянських стереотипів, більш відкрито сприймає ідеї європейської спільноти, гнучко адаптується до нових реалій і здатне трансформувати суспільство зсередини.

Енергія, свобода мислення, цифрова грамотність, схильність до інновацій, глобальний світогляд — усе це дає молоді унікальну перевагу в процесі модернізації держави. Завдяки своїй активності у волонтерських ініціативах, громадянських кампаніях, студентському самоврядуванні, культурних проєктах і цифрових стартапах молоді українці вже сьогодні впливають на формування нової ідентичності країни, що органічно поєднує національну спадщину з європейським майбуттям.

Майбутнє України в Європейському Союзі не почнеться колись після офіційного вступу — воно вже почалося. Воно народжується у класах українських шкіл, в аудиторіях університетів, у вуличних ініціативах, у діалозі між поколіннями, у прагненні до свободи та справедливості, яке так яскраво проявило себе під час Революції Гідності й у волонтерському русі під час війни. Кожен проєкт, кожне слово, кожен голос молодої людини, який звучить за демократію, за права людини, за єдність — це вклад у нашу європейську ідентичність.

Молодь не повинна залишатися лише «об’єктом» державної політики. Вона має бути її співавтором і співвиконавцем — учасником реформ, генератором змін, джерелом нових ідей.

Серед ініціатив, які можуть запропонувати молоді українці: розвиток цифрових платформ для е-участі в управлінні громадами, просування інклюзивної освіти, запуск програм молодіжного обміну в межах ЄС, а також реалізація екологічних проєктів на місцях.

Україна стане повноцінною частиною Європейського Союзу не тільки через політичне рішення, а завдяки новому поколінню — молодим українцям, які вже сьогодні мислять, діють, спілкуються і творять у дусі європейських цінностей. Вони — та зміна, яка вже настала. Саме їхня віра в майбутнє,

небайдужість і готовність брати відповідальність здатні перетворити євроінтеграцію з політичної декларації на живу реальність.

Майбутнє не прийде саме — його формуємо ми. І наша Україна в ЄС починається з нас самих.

Це й означає створення справді «Європейської України» — держави цінностей, можливостей, активного громадянства і молодіжного лідерства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. – Відомості Верховної Ради України. 1996. №30. Ст. 141.
2. Про молодіжну політику: Закон України від 1 грудня 2020 р. № 1414-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20.
3. Європейська молодіжна стратегія 2019–2027. European Commission. URL: https://youth.europa.eu/youth-strategy_en.
4. Інститут демократії імені Пилипа Орлика. Роль молоді в демократичних трансформаціях. URL: https://idpo.org.ua.
5. Пархоменко-Куцевіл О. Євроінтеграція України: перспективи для молоді. Вісник Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. 2020. № 2. С. 103–110.
6. Міщенко І. Політична культура української молоді в умовах євроінтеграції. Політологічний вісник. 2021. № 4. С. 45–52.